

Proces pridruživanja Crne Gore NATO-u i Europskoj uniji u regionalnom kontekstu

Trajković, Tea

Professional thesis / Završni specijalistički

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, The Faculty of Political Science / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet političkih znanosti**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:114:907873>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-09**

Repository / Repozitorij:

[FPSZG repository - master's thesis of students of political science and journalism / postgraduate specialist studies / dissertations](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FAKULTET POLITIČKIH ZNANOSTI

Poslijediplomski sveučilišni specijalistički studij

Vanjska politika i diplomacija

Tea Trajković

PROCES PRIDRUŽIVANJA CRNE GORE

NATO-u I EUROPSKOJ UNIJI

U REGIONALNOM KONTEKSTU

ZAVRŠNI SPECIJALISTIČKI RAD

Zagreb, 2024.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FAKULTET POLITIČKIH ZNANOSTI

Poslijediplomski sveučilišni specijalistički studij

Vanjska politika i diplomacija

PROCES PRIDRUŽIVANJA CRNE GORE

NATO-u I EUROPSKOJ UNIJI

U REGIONALNOM KONTEKSTU

ZAVRŠNI SPECIJALISTIČKI RAD

Mentor: doc. dr. sc. Boško Picula

Studentica: Tea Trajković

Zagreb, veljača 2024.

Izjava o autorstvu rada i poštivanju etičkih pravila u akademskom radu

Izjavljujem da sam završni specijalistički rad *Proces pridruživanja Crne Gore NATO-u i Europskoj uniji u regionalnom kontekstu* koji sam predala na ocjenu mentoru doc. dr. sc. Bošku Piculi, napisala samostalno te da je u potpunosti riječ o mojem autorskom radu. Također, izjavljujem da dotični rad nije objavljen ni korišten u svrhe ispunjenja nastavnih obveza na ovom ili nekom drugom učilištu te da na temelju njega nisam stekla ECTS bodove.

Nadalje, izjavljujem da sam u radu poštivala etička pravila znanstvenoga i akademskoga rada, a posebice članke 16. – 19. Etičkoga kodeksa Sveučilišta u Zagrebu.

Tea Trajković

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. TEORIJSKO-METODOLOŠKI OKVIR RADA.....	3
3. REGIONALNI KONTEKST: ZAPADNI BALKAN.....	9
4. GEOPOLITIČKI POLOŽAJ CRNE GORE.....	13
5. CRNA GORA I NATO.....	16
6. CRNA GORA I EU.....	21
6.1. Izvješće Europske komisije o Crnoj Gori za 2023. godinu.....	25
7. CRNA GORA I RUSIJA.....	28
8. ZAKLJUČAK.....	31
SAŽETAK.....	34
LITERATURA.....	36

1. UVOD

Put Crne Gore prema pridruživanju Europskoj uniji (nadalje EU) i Organizaciji Sjevernoatlantskog ugovora tj. Sjevernoatlantskom savezu (nadalje NATO) bio je značajan i složen proces unutar širega regionalnog konteksta Zapadnog Balkana. Smještena u srcu jugoistočne Europe, Crna Gora teži integraciji u navedene euroatlantske institucije kao dijelu svojih širih strateških ciljeva koji podrazumijevaju stabilnost, ekonomski razvoj i sigurnost. Nakon raspada bivše Jugoslavije početkom 1990.-ih godina, regija Zapadnog Balkana iskusila je političke i ekonomske izazove, kao i sukobe. Crna Gora je 2006. godine postala samostalna država, a ubrzo nakon toga krenula je u europske i euroatlantske integracije. Proces pridruživanja EU i NATO-u za Crnu Goru odvijao se u kontekstu kolektivne težnje Zapadnog Balkana za bližim vezama s Europskom unijom. Regija, uključujući zemlje poput Srbije, Sjeverne Makedonije i Albanije, dijeli zajednički cilj europske integracije, njegovanja stabilnosti i jačanja gospodarske suradnje (Vukićević, 2017).

Crna Gora je službeno podnijela zahtjev za članstvo u EU u prosincu 2008. godine, a njeni pristupni pregovori službeno su započeli u lipnju 2012. godine. Država je od tada postigla značajan napredak u usklađivanju svog zakonodavstva i politika sa standardima EU-a, rješavajući pitanja vezana uz vladavinu prava, temeljna prava i ekonomske reforme. Slično tome, Crna Gora aktivno teži članstvu u NATO-u kao sredstvu za jačanje svojih sigurnosnih i obrambenih sposobnosti. Zemlja se službeno pridružila NATO-u u lipnju 2017. godine, označavajući ključnu prekretnicu u njezinim naporima da se integrira u euroatlantske sigurnosne strukture (Vukićević, 2017).

Regionalni kontekst ključan je za razumijevanje puta Crne Gore jer je napredak u pristupanju EU i NATO-u isprepleten širom stabilnošću i suradnjom na Zapadnom Balkanu. Perspektiva uspješne integracije Crne Gore služi kao pozitivan signal za druge zemlje u regiji, ohrabrujući ih da slijede slične puteve prema europskim i euroatlantskim institucijama. Iako izazovi i dalje postoje, predanost Crne Gore reformama i njezin angažman u regionalnoj suradnji naglašavaju njezinu odlučnost da se čvrsto usidri unutar europske i euroatlantske zajednice. Proces pristupanja, koji je u tijeku, odražava ne samo težnje Crne Gore, već i kolektivna nastojanja Zapadnog Balkana da potakne stabilnu, sigurnu i prosperitetnu budućnost u srcu Europe (Vukićević, 2017).

Ovaj rad se sastoji od osam glavnih dijelova. Prvi, odnosno početni dio je sam uvod u kojem se elaborira tema te se raščlanjuje o čemu će se pisati u radu. U drugom dijelu opisan će se korišteni teorijsko-metodološki okvir rada. U trećem dijelu rada pisat će se o samom regionalnom kontekstu Zapadnog Balkana. Nadalje, definirat će se geopolitički položaj Crne Gore te koliko je ona zapravo važna za organizacije kao što su NATO ili EU. U četvrtom dijelu rada detaljnije će se opisati sam odnos Crne Gore i NATO-a te koji su pozitivni ishodi članstva u NATO-u. U petom dijelu će se objasniti odnos Crne Gore i EU-a, odnosno koji su to uvjeti koje još Crna Gora mora zadovoljiti kako bi postala punopravna članica EU-a. U šestom dijelu će se obrazložiti sfere utjecaja Rusije u Crnoj Gori te kakav bi značaj Crna Gora pružila Rusiji da se priklonila ruskim vanjskopolitičkim interesima i ciljevima. Na kraju, dat će se odgovarajući zaključak te popis literature koja je analizirana i korištena za pisanje rada.

2. TEORIJSKO-METODOLOŠKI OKVIR RADA

Sa svrhom analize teme završnoga specijalističkog rada, korištena je teorija regionalizma međunarodnih odnosa, koja uz teoriju konstruktivizma u međunarodnim odnosima može dati potpuniju sliku procesa pridruživanja Crne Gore NATO-u i EU u regionalnom kontekstu.

Regionalizam se može definirati kao iskaz određene teritorijalne i kulturne pripadnosti, ali i kao politička identifikacija. Međutim, gledano u suvremenom kontekstu, regionalizam manifestira drukčije značenje. Regionalizam poprima oblik liberalnog zahtjeva za većim stupnjem demokratičnosti i administrativne racionalnosti (Maldini, 2014). Regionalizam se odnosi na društveno-politički i kulturni fenomen u kojem pojedinci ili skupine daju prednost i identificiraju se s određenom geografskom regijom u odnosu na šire nacionalne ili globalne pripadnosti. Ta sklonost regionalnom identitetu često se očituje karakterističnim običajima, tradicijama i zajedničkim osjećajem zajedništva među stanovnicima određenog područja. Regionalizam može imati različite oblike, uključujući ekonomske, političke i kulturne dimenzije, utječući na način na koji ljudi percipiraju i komuniciraju s okolinom. U gospodarskom području, regionalizam se može promatrati kroz formiranje regionalnih trgovinskih blokova i sporazuma. Na primjer, Europska unija predstavlja istaknuti primjer ekonomskog regionalizma, pri čemu zemlje članice blisko surađuju u trgovini, ekonomskim politikama i regulatornim okvirima. Cilj EU-a je poticanje ekonomske integracije među državama članicama, promicanje zajedničkog prosperiteta i stabilnosti unutar regije (Baldwin, 1997).

Politički regionalizam, s druge strane, često uključuje napore da se decentralizira upravljanje i davanje veće autonomije određenim regijama unutar nacije. To je posebno vidljivo u federalnim sustavima poput Sjedinjenih Američkih Država ili Kanade, gdje države ili pokrajine posjeduju određeni stupanj samouprave. Katalonija u Španjolskoj, Škotska u Ujedinjenom Kraljevstvu i Quebec u Kanadi primjeri su regija koje traže veću autonomiju ili, čak, neovisnost zbog svojih jedinstvenih kulturnih i povijesnih identiteta. Kulturni regionalizam obuhvaća očuvanje i slavljenje lokalnih običaja, tradicije i dijalekata koji razlikuju jednu regiju od druge. To se može vidjeti u raznolikom kulturnom krajoliku Indije u kojoj svaka država izlaže svoje posebne tradicije, jezike i festivale. Suživot ove regionalne raznolikosti unutar šireg nacionalnog identiteta pridonosi bogatoj tapiseriji indijske kulture. Važno je napomenuti da je regionalizam složen i višestruk fenomen, često potaknut kombinacijom povijesnih,

ekonomskih i kulturnih čimbenika. U globaliziranom dobu neki tvrde da regionalizam može potaknuti suradnju i razvoj dok drugi upozoravaju na potencijalne podjele i rizik potkopavanja nacionalnog jedinstva. Zaključno, regionalizam igra značajnu ulogu u oblikovanju dinamike društava diljem svijeta. Bilo gospodarskom suradnjom, političkom decentralizacijom ili očuvanjem kulturne posebnosti, regije potvrđuju svoje jedinstvene identitete unutar šireg nacionalnog ili globalnog konteksta. Razumijevanje regionalizma ključno je za razumijevanje složenosti suvremenih društveno-političkih krajolika (Hooghe i Marks, 2001).

Konstruktivizam, kao teorijski okvir u međunarodnim odnosima, stekao je važnost tijekom posljednjih nekoliko desetljeća zbog svoje jedinstvene perspektive o načinu na koji države i akteri međusobno djeluju u globalnoj areni. Za razliku od tradicionalnih teorija poput realizma ili liberalizma, konstruktivizam stavlja snažan naglasak na ideje, norme i identitete kao ključne čimbenike koji oblikuju međunarodne odnose. U ovoj analizi fokus predstavljaju temeljna načela konstruktivizma, njegov povijesni razvoj, ključni zagovornici te njegova primjena u razumijevanju globalne politike. Konstruktivizam se pojavio kao posebna škola mišljenja u kasnom 20. stoljeću, dovodeći u pitanje prevladavajuće paradigme realizma i liberalizma. Za razliku od ovih teorija, koje se primarno usredotočuju na materijalne čimbenike kao što su moć, sposobnosti i ekonomski interesi, konstruktivizam tvrdi da ideje i društveni konstrukti igraju središnju ulogu u oblikovanju ponašanja država i drugih međunarodnih aktera. U svojoj srži, konstruktivizam tvrdi da je međunarodni sustav društveno konstruiran, a da su akcije država pod utjecajem zajedničkih uvjerenja, norma i identiteta. Alexander Wendt, jedan od pionira učenjaka konstruktivizma, tvrdi u svom temeljnom djelu „Društvena teorija međunarodne politike“ (1999.) da je „... *anarhija ono što države od nje naprave*“, naglašavajući da priroda međunarodnog sustava nije fiksna, već podložna tumačenju i promjena temeljem zajedničkih razumijevanja.

Konstruktivizam stavlja snažan naglasak na ulogu ideja u oblikovanju međunarodnih odnosa. Za razliku od realizma, koji moć vidi kao primarnog pokretača ponašanja pojedine države, konstruktivizam tvrdi da su značenja koja se pridaju moći i sigurnosti društveno konstruirana. Percepcije država o svojim interesima i interesima drugih pod utjecajem su prevladavajućih ideja i norma unutar međunarodnog sustava.

Norme, definirane kao zajednička očekivanja o primjerenom ponašanju, središnje su mjesto konstruktivističke analize. Konstruktivisti tvrde da međunarodne institucije nisu samo arene u kojima države ostvaruju svoje interese, već su i forumi na kojima se norme razvijaju i

osporavaju. Martha Finnemore i Kathryn Sikkink, u svom radu „*International Norm Dynamics and Political Change*“ istražuju kako se norme šire i institucionaliziraju, oblikujući ponašanje države u procesu. Konstruktivizam naglašava ulogu identiteta u oblikovanju ponašanja države. Države se smatraju društvenim akterima čiji su identiteti konstruirani kroz interakciju s drugim državama i međunarodnim društvom. Procesi identiteta i socijalizacije utječu na to kako države vide svoje interese i ulogu u međunarodnom sustavu (Finnemore, Sikkink, 1998.).

Korijeni konstruktivizma mogu se pratiti do ranijih znanstvenika čiji su radovi postavili temelje za ovaj teorijski okvir. Ernst B. Haas je u svojoj knjizi „*Beyond the Nation-State*“ iz 1964. uveo koncept epistemičkih zajednica¹, ističući njihovu ulogu u oblikovanju međunarodne suradnje. Međutim, Alexander Wendt je bio taj koji je svojim revolucionarnim radom početkom 1990.-ih doveo konstruktivizam u prvi plan međunarodnih odnosa. U „*Anarhija je ono što države čine od nje*“, Wendt je osporio realističku pretpostavku da su države inherentno sebične i vođene težnjom za moći. Umjesto toga, tvrdio je da je ponašanje države oblikovano intersubjektivnim razumijevanjem i zajedničkim identitetima među akterima (Wendt, 2009.).

Kao vodeća figura konstruktivističke misli, Wendt je dao ključan doprinos u oblikovanju teorijskog okvira. Njegovo istraživanje anarhije, identiteta i uloge ideja postavilo je pozornicu za kasnija konstruktivistička učenja. Finnemore i Sikkink daju značajan doprinos proučavanju normi i institucija. Njihov rad na širenju normi i ulogi međunarodnih organizacija postao je temelj za razumijevanje kako norme oblikuju ponašanje države. Onufov rad, posebno u „*Svijetu našeg stvaranja: Pravila i pravila u društvenoj teoriji i međunarodnim odnosima*“, odigrao je ključnu ulogu u razvoju konstruktivističkih ideja povezanih s konstrukcijom društvenih pravila i važnosti jezika u oblikovanju međunarodnih odnosa (Onuf, 1989.).

Europska unija predstavlja plodno tlo za primjenu konstruktivističkih načela. Znanstvenici su istraživali kako su zajedničke norme i identiteti među europskim državama olakšali integraciju što je dovelo do stvaranja nadnacionalnog entiteta koji nadilazi tradicionalne pojmove državnosti.

U prostoru sigurnosnih studija, konstruktivizam je primijenjen kako bi se razumjelo kako su sigurnosne prijetnje društveno konstruirane. Teorija sekuritizacije, koju je razvila Kopenhaška škola, tvrdi da sigurnosna pitanja nisu inherentna, već su definirana kao takva kroz govorne

¹ „Epistemička zajednica“ je pojam koji se koristi u filozofiji znanosti i političkoj teoriji. Ovaj pojam se odnosi na skupinu ljudi koji dijele zajedničke vrijednosti, uvjerenja i znanja o određenoj temi ili području. Članovi epistemičke zajednice obično su stručnjaci u svojim područjima i često surađuju kako bi razvili nova znanja i ideje (Haas, 1964).

činove i diskurse. Konstruktivizam je korišten za analizu globalnog upravljanja i uloge međunarodnih organizacija. Usredotočujući se na društveno konstruiranu prirodu normi, konstruktivistički znanstvenici istražuju kako se strukture globalnog upravljanja pojavljuju i razvijaju tijekom vremena (Jović, 2016).

Iako je konstruktivizam obogatio područje međunarodnih odnosa, nije bez svojih kritičara. Jedna kritika vrti se oko uočenog nedostatka preciznosti i provjerljivosti u konstruktivističkom istraživanju. Naime, smatra se da naglasak na idejnim čimbenicima otežava razvijanje jasnih hipoteza koje se mogu empirijski testirati. Nadalje, neki znanstvenici ukazuju na izazov integracije konstruktivizma s drugim teorijama, posebice s realizmom i liberalizmom. Rasprava o tome može li konstruktivizam koegzistirati s tradicionalnijim pristupima, i dalje je predmetom znanstvenih istraživanja (Jović, 2016.).

Konstruktivizam, sa svojim fokusom na ideje, norme i identitete, pojavio se kao značajan i utjecajan teorijski okvir u međunarodnim odnosima. Od svojih ranih korijena u djelima Ernsta B. Haasa do suvremenih uvida znanstvenika poput spomenutih Alexandera Wendta, Marthe Finnemore i Kathryn Sikkink, konstruktivizam se razvio i proširio naše razumijevanje globalne politike. Naglašavajući društveno konstruiranu prirodu međunarodnog sustava, konstruktivizam potiče znanstvenike i kreatore politike da gledaju dalje od materijalnih čimbenika i razmotre ulogu ideja u oblikovanju ponašanja države. Bilo da se primjenjuje na proces europskih integracija, sigurnosne studije ili globalno upravljanje, konstruktivizam nudi nijansiranu i dinamičnu perspektivu koja nastavlja oblikovati rasprave i rasprave u području međunarodnih odnosa. Dok se svijet suočava sa sve većim izazovima i prilikama, konstruktivizam ostaje vrijedna leća kroz koju se analiziraju i tumače složene interakcije država u globalnoj areni (Jović, 2016).

Metodološki okvir rada predstavlja studija slučaja koja uključuje dubinsko, kontekstualno ispitivanje određenog slučaja, događaja ili fenomena. Ova se metoda naširoko koristi u raznim disciplinama, pružajući istraživačima sveobuhvatan alat za istraživanje, analizu i razumijevanje složenih pitanja unutar njihovog konteksta stvarnog svijeta. S obzirom na korištenje načela studije slučaja u ovom radu, prvo je potrebno predstaviti metodologiju, njene primjene te značaj ovoga istraživačkog pristupa, i to oslanjajući se na ključne znanstvene radove kako bi se ilustriralo – svestranost i utjecaj same metode (Eisenhardt, 1989).

Prvi korak u provođenju studije slučaja jest definiranje samog slučaja. To uključuje odabir određene jedinice analize, bilo da se radi o pojedincu, grupi, organizaciji ili događaju. Slučaj

bi trebao biti relevantan za istraživačko pitanje i ponuditi vrijedan uvid u fenomen koji se istražuje. Studije slučaja koriste više izvora podataka, uključujući intervjue, opažanja, dokumente i arhivske zapise. Triangulacija različitih izvora podataka povećava dubinu i pouzdanost nalaza. Yin (2014) naglašava važnost korištenja višestrukih izvora dokaza za utvrđivanje valjanosti i pouzdanosti konstrukta u istraživanju studije slučaja. Analiza podataka studije slučaja uključuje sustavan proces kodiranja, kategoriziranja i tumačenja informacija. Istraživači često koriste tematsku analizu ili druge metode kvalitativne analize kako bi otkrili obrasce, teme i odnose unutar podataka. Miles i Huberman (1994) pružaju opsežan vodič za analizu podataka u kvalitativnom istraživanju, uključujući studije slučaja. Jedna od karakterističnih značajki istraživanja studija slučaja je njegova usmjerenost na dubinu, a ne na širinu. Iako se nalazi studije slučaja možda neće lako generalizirati na šire populacije, oni doprinose bogatim uvidima specifičnim za kontekst. Stake (1995) pak uvodi koncept „*naturalističke generalizacije*“², sugerirajući da studije slučaja pružaju znanje koje je prenosivo u slične kontekste (Yin, 2014).

Studije slučaja često se koriste u istraživanjima za detektiranje i analiziranje novih ili nedovoljno proučenih pojava. Istraživači koriste studije slučaja za stvaranje hipoteza, istraživanje složenih odnosa te stjecanje dubljeg razumijevanja temeljne dinamike određene teme. U eksplanatornom istraživanju, studije slučaja pomažu istraživačima ispitati uzročne odnose i identificirati čimbenike koji pridonose određenim ishodima. Analizom konteksta, procesa i uključenih varijabli, studije slučaja doprinose nijansiranim razumijevanju uzročno-posljedičnih odnosa. Studije slučaja vrijedne su u deskriptivnom istraživanju kako bi pružile detaljne prikaze specifičnih slučajeva. Ovaj pristup omogućuje istraživačima da dokumentiraju i analiziraju događaje, ponašanja ili procese u njihovom prirodnom okruženju, nudeći bogatu interpretaciju koja nadilazi statističke sažetke. Studije slučaja imaju praktičnu primjenu u područjima kao što su poslovanje, obrazovanje i zdravstvo. Na primjer, u poslovnom upravljanju, studije slučaja često se koriste za analizu stvarnih poslovnih izazova, procesa donošenja odluka i organizacijskih strategija (Eisenhardt, 1989).

Studije slučaja omogućuju istraživačima da steknu cjelovito razumijevanje složenih fenomena istraživanjem međudjelovanja više faktora unutar specifičnog konteksta. Ova dubina analize osobito je vrijedna pri proučavanju kompleksne društvene, kulturne ili organizacijske

² Naturalistička generalizacija je filozofski pojam koji se odnosi na općeniti zaključak da su sva prirodna objašnjenja, uključujući i ona koja se tiču ljudskog ponašanja, zasnovana na prirodnim zakonima i procesima (Stake, 1995).

dinamike. Suprotno pogrešnom mišljenju da su studije slučaja lišene teoretskih doprinosa, one često služe kao temelj za razvoj teorije. Pružajući bogat empirijski materijal, studije slučaja doprinose usavršavanju i razvoju postojećih teorija ili stvaranju novih teorijskih okvira (Eisenhardt, 1989).

Studije slučaja imaju potencijal informirati politiku i praksu nudeći uvide iz stvarnog svijeta. Nalazi iz studija slučaja mogu se izravno primijeniti na procese donošenja odluka u područjima kao što su javna politika, zdravstvo i obrazovanje. Naglasak na specifičnom kontekstu u istraživanju studija slučaja osigurava da su nalazi kontekstualno valjani i ukorijenjeni u stvarnosti proučavanog fenomena. Ova kontekstualna valjanost povećava relevantnost i primjenjivost istraživanja na specifične situacije. Jedna od primarnih kritika studija slučaja jest izazov generaliziranja nalaza na šire populacije. Kritičari tvrde da specifičnost istraživanja studija slučaja ograničava vanjsku valjanost njihovih nalaza. Još jedna kritika vrti se oko moguće subjektivnosti i pristranosti u tumačenju podataka iz studije slučaja. Predodžbe i perspektive istraživača mogu utjecati na analizu i zaključke izvedene iz slučaja. Provođenje temeljite studije slučaja može zahtijevati puno resursa, zahtijevajući značajno vrijeme, trud i financijska sredstva. To može biti ograničavajući čimbenik, osobito za istraživače s ograničenim resursima. Studije slučaja, kao metoda istraživanja, nude slojevit i kontekstualno bogat pristup razumijevanju složenih pojava. Udubljujući se u detalje specifičnih slučajeva, studije slučaja pružaju vrijedne uvide koji pridonose teoretskom razvoju, informiraju politiku i praksu te nude holističko razumijevanje zamršenih pitanja. Dok se priznaju izazovi generaliziranosti i potencijalne pristranosti, metodološka strogost i dubina analize svojstvene studijama slučaja čine ih nezamjenjivim alatom u radu istraživača. Dok se istraživači i dalje bore sa složenim pitanjima i traže dublje razumijevanje fenomena stvarnog svijeta, studije slučaja ostaju snažan i fleksibilan metodološki pristup, njegujući most između teorije i prakse (Yin, 2014).

Koristeći konstruktivističku i regionalističku teoriju međunarodnih odnosa te metodu studije slučaja, ovaj rad istražuje je li proces priključenja Crne Gore Europskoj uniji individualan ili je regionalno uvjetovan postavljajući hipotezu da Crna Gora može ući samostalno u Europsku uniju, kao što je samostalno postala članicom NATO-a, a ne zajedno s ostalima državama Zapadnog Balkana, što je uvjetovano ispunjenjem ciljeva za članstvo Europske unije.

3. REGIONALNI KONTEKST: ZAPADNI BALKAN

Prije nego li se definira geopolitički položaj Crne Gore, bitno je odrediti pojmove kao što su Balkan, Zapadni Balkan, odnosno pojam Jugoistočna Europa. Iako se pojmovi Balkan, Zapadni Balkan često koriste, rijetke akademske studije posvećene su jasnom objašnjenju terminologije Balkana i Zapadnog Balkana. Ovo poglavlje analizira Zapadni Balkan kao geopolitičke regije te ulogu Crne Gore i njenog položaja na Zapadnom Balkanu.

Balkan je oduvijek predstavljao određenu sponu između Europe i Azije, a samim svojim geostrateškim smještajem na jugoistoku Europe donosi vezu koja mu omogućuje priključenje sjeveru i istoku Europe. No, stručna literatura daje drukčije geografske odrednice Balkana. Balkan je geopolitički naziv koji se koristi od 19. stoljeća za Balkanski poluotok³. Zapravo, pojam Balkanskog poluotoka koji se danas rabi nema nikakva geografska utemeljenja, nego je riječ o geopolitičkoj odrednici. Sama riječ Balkan ima podrijetlo u turskom jeziku i odnosi se na planinu. Nema univerzalnog dogovora od kojih se zemalja točno sastoji Balkan, no sljedeće države se spominju kada se spominje Balkan: Albanija, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Grčka, Hrvatska, Kosovo, Crna Gora, Sjeverna Makedonija, Rumunjska, Srbija, s europskim dijelovima Turske. Također, kada se kaže Balkan, misli se na politički, a ne na geografski pojam. Bitno je naglasiti da se pojam Balkan ili Balkanski poluotok rijetko rabio sredinom 20. stoljeća zbog negativne konotacije i nasljeđa koje je nosio sam taj naziv, stoga se pronašao novi pojam koji će odgovarati tom području, a taj pojam je Jugoistočna Europa. Iako se isprva pokazalo odgovarajućim rješenjem, područje opet nije definirano u geografskom smislu, nego su zadržane povijesne granice Balkana. Potkraj 80-ih godina prošlog stoljeća, termin Balkan ponovno se počinje koristiti. Također, opet se počeo koristiti u političkoj regionalizaciji prostora. Encyclopedia Britannica opisuje narode i države Balkana kao: „*fluidnost etničkih skupina, nesposobnost naroda u regiji da se uzajamno slože i surađuju, sklonost k zloporabi vlasti na lokalnoj razini čim oslabi središnja vlast, utjecaj stranih sila, teškoće s prihvaćanjem koncepcija koje su se razvile u drugom političkom i društvenom kontekstu*“. Iz toga se izveo i pojam balkanizacija. Balkanizacija, po Academic American Encyclopedia, označava „*raspad nekog područja na male i međusobno neprijateljske jedinice*“. Složen pojam kao što je Balkan zaslužuje poseban akademski rad, a ovaj odlomak posvećen terminologiji Balkana dovoljan je da se iz toga definira pojam Zapadni Balkan (Milardović, 2000).

³ Na stranici Hrvatske enciklopedije Balkanski poluotok (Balkan) je definiran kao najistočniji od triju južnih europskih poluotoka; leži između Crnoga, Mramornoga, Egejskoga, Jonskoga i Jadranskog mora. U sjevernom dijelu širok oko 1260 km, dug (sjever-jug) oko 950 km.

Terminologija Zapadnog Balkana, koja se uvodi devedesetih godina 20. stoljeća, nastaje kao „*negativno markiran Balkan s kojim se većina država s područja bivše Jugoslavije nije htjela identificirati*“ (Petrović, 2014). Stoga, Balkan ili Balkanski poluotok su netočni pojmovi koji negativno prikazuju navedeno područje, točnije prikazuju ga kao zaostali dio Europe, sinonim za zaostalost i orijentalni primitivizam (Milardović, 2000). Iako, prvi put se spominje pojam Zapadni Balkan u „*Novom ručnom atlasu*“ u Njemačkoj gdje su Nijemci podijelili područje Balkana na Istočno, Zapadno i Srednje područje (Sekulić, 1999). Kasnije, kada se geopolitička slika Europe promijenila, ponovno se spominje Zapadni Balkan. Raspadom Jugoslavije 1991. godine nakon proglašenja neovisnosti Slovenije, Hrvatske, Makedonije, a 1992. godine i Bosne i Hercegovine, stvoreno je nekoliko novih država u regiji. Slijedilo je desetljeće sukoba. U Hrvatskoj je rat izbio 1991. godine i potrajao do 1995., u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1995. godine, u Srbiji i na Kosovu 1998./99. godine, a došlo je i do ozbiljnih oružanih obračuna u Makedoniji 2001. godine. Albanija, kao već dobro utemeljena neovisna država, nije izbjegla nasilni građanski sukob nakon raspada niza piramidalnih štedionica 1997. godine. Turbulencije u regiji su se smirile nakon intervencije međunarodnih institucija, uključujući i oružane intervencije NATO-a u sukobu na Kosovu i aktivnu diplomatsku intervenciju EU-a u rješavanju makedonskog sukoba 2001. godine. EU 1997. godine počinje razmišljati o novonastalim državama na području Balkana i donosi „*Politiku regionalnog pristupa za države Zapadnog Balkana*“. S tim pojam Zapadni Balkan postaje okosnica politike EU-a prema državama koje imaju mogućnost postati njenim članicama. Što se tiče geografskog određenja, u dokumentu „*Uloga Unije u svijetu*“ jasno su definirane zemlje koje ulaze u područje Zapadnog Balkana i s tim je to područje postalo jasno definiran geografski pojam. No, 2004. godine Slovenija je ušla u EU i s tim trajno napustila svrstavanje pod Balkan etabriravši se kao srednjoeuropska zemlja (Milardović, 2000).

Zemlje koje pripadaju Zapadnom Balkanu bi bile sve zemlje koje su na tom području, a nisu dio Europske unije. „*Odgovor na pitanje što je Zapadni Balkan možemo dobiti samo ako ga preokrenemo uz pomoć negacije i upitamo se što Zapadni Balkan nije. Odgovor je očigledan – nije Europska unija*“ (Petrović, 2014). Stoga, može se zaključiti da se radi o novom pojmu tj. neologizmu kojim se opisuje strategija Unije prema regiji bivše Jugoslavije, s iznimkom Slovenije i dodatkom Albanije (Milardović, 2000), s time da i Hrvatska više ne ulazi u pojam Zapadnog Balkana jer je postala članicom Europske unije 2013. Geopolitički krajolik Zapadnog Balkana je zamršen, oblikovan međuigrom globalnih i regionalnih sila. Europska unija aktivno je angažirana u regiji s ciljem poticanja stabilnosti, demokracije i gospodarskog

razvoja. Procesi proširenja i pristupanja bili su ključni elementi odnosa EU-a i Zapadnog Balkana. Ukratko, u kontekstu Europske unije, Zapadni Balkan predstavlja kolektivni politički subjekt, koji igra ulogu „tampon-zone“ čija je svrha zaustavljanje neželjena kretanja prema Europskoj uniji pojačanom kontrolom, ograničavanjem kretanja i zadržavanja osoba u pokretu. Zapadni Balkan, svojom zamršenom poviješću, kulturnom raznolikošću i geopolitičkim složenostima, svjedočanstvo je međusobne povezanosti europskih naroda. Dok se regija kreće svojim putem prema europskim integracijama, ona se bori s izazovima rješavanja povijesnih pritužba, poticanja međuetničkog sklada i balansiranja geopolitičkih interesa. Razumijevanje Zapadnog Balkana zahtijeva uvažavanje nijansi ugrađenih u njegovu povijesnu tapiseriju i uvažavanje otpornosti njegovih ljudi dok teže zajedničkoj budućnosti u srcu Europe. Zapadni Balkan predstavlja mozaik kultura, jezika i religija koji odražava povijesne interakcije regije s različitim civilizacijama. Svaka nacija u regiji može se pohvaliti jedinstvenim kulturnim nasljeđem, miješanjem istočnih i zapadnih utjecaja (Stojić, Mitrović i dr., 2020).

U „*Europskoj integraciji Zapadnog Balkana: Nova agenda na geopolitičkom igralištu Europske unije*“ autori Florian Bieber i Nikolaos Tzifakis ističu ulogu EU-a u promicanju stabilnosti i integracije na Zapadnom Balkanu. Oni tvrde da perspektiva članstva u EU služi kao snažan poticaj za zemlje u regiji da provedu potrebne reforme (Bieber i Tzifakis, 2020).

Crna Gora, smještena na jadranskoj obali, pojavila se kao ključni igrač u zamršenom geopolitičkom pejzažu Zapadnog Balkana. Njen strateški položaj, povijesne veze i nedavni politički razvoj definiraju je kao ključnog aktera u dinamici regije. Povijest Crne Gore duboko je isprepletena sa širim narativom (Zapadnog) Balkana. Od srednjovjekovne Kneževine Zete do kasnijeg svrstavanja u Osmansko Carstvo, crnogorska putanja bila je obilježena delikatnom ravnotežom između autonomije i vanjskih utjecaja. U 20. stoljeću ulazi u sastav Kraljevine SHS tj. Jugoslavije, zatim SFRJ, te u konačnici Savezne Republike Jugoslavije sa Srbijom, da bi 2006. referendumom obnovila neovisnost. Odluka Crne Gore da se pridruži NATO-u 2017. bila je značajan trenutak koji je odjeknuo cijelim Zapadnim Balkanom. Ovaj potez nije prošao bez kontroverzija jer je izazvao prosvjede i istaknuo unutarnje podjele oko geopolitičke orijentacije zemlje. Međutim, sa strateškog stajališta, članstvo u NATO-u dalo je Crnoj Gori sigurnosna jamstva i ojačalo njezinu ulogu stabilizirajuće zemlje u regiji. Pristupanje Crne Gore NATO-u također je imalo šire implikacije na regiju, gdje i dalje postoje geopolitička rivalstva i povijesne napetosti. Pridruživanjem transatlantskom savezu, Crna Gora je signalizirala predanost regionalnoj stabilnosti i integraciji u euroatlantske institucije, suprotstavljajući se alternativnim utjecajima u tom procesu. Ipak, predanost Crne Gore

europskom projektu zasad ostaje nepokolebljiva. EU je, prepoznajući svoju ulogu stabilizirajuće sile na Zapadnom Balkanu, ponovila svoju potporu pristupanju Crne Gore. Potencijalno proširenje EU-a na Crnu Goru nosi značajne implikacije na regionalnu stabilnost jer bi signaliziralo kontinuiranu predanost integraciji Zapadnog Balkana u europsku obitelj. Uloga Crne Gore na Zapadnom Balkanu je višestruka, oblikovana njenom povijesnom putanjom, političkim izborima i ekonomskim razmatranjima. Kao mala, ali strateški važno smještena nacija, Crna Gora je postala krucijalni akter u dinamici regije, održavajući delikatnu ravnotežu između povijesnih veza i euroatlantskih težnji. Dok izazovi i dalje postoje, predanost Crne Gore europskim integracijama i članstvu u NATO-u naglašava njezinu predanost poticanju stabilnosti na Zapadnom Balkanu. Aktualno putovanje prema pristupanju EU odražava širu težnju za ujedinjenim, prosperitetnim i integriranim Zapadnim Balkanom, viziju koja je u skladu s dugoročnim interesima Crne Gore i Europske unije. Zaključno, uloga Crne Gore na Zapadnom Balkanu jest od strateškog značaja, a njezina putanja nastavit će utjecati na regionalnu dinamiku u godinama koje dolaze (Bieber i Tzifakis, 2020).

4. GEOPOLITIČKI POLOŽAJ CRNE GORE

Crna Gora, najmanja, ali i obnovom državnosti najmlađa zemlja Zapadnog Balkana, dugo se borila s proglašenjem neovisnosti. Geopolitički krajolik Crne Gore duboko je ukorijenjen u njezinu povijesnu evoluciju. Sa srednjovjekovnom državnošću, zatim kao dio Osmanlijskog Carstva, a kasnije i kao sastavnica šire jugoslavenske federacije, Crna Gora se pojavila kao neovisna država 2006. godine. Ovaj novopronađeni suverenitet donio je i prilike i izazove, zahtijevajući od Crne Gore da izgradi svoj geopolitički identitet usred promjenjive regionalne dinamike (Doderović i dr., 2018).

Raspad Jugoslavije 90-ih godina dvadesetog stoljeća obilježio je burno razdoblje za Balkan, a Crna Gora je prolazila kroz složene posljedice. Njezina geopolitička orijentacija postala je ključni čimbenik u oblikovanju putanje nacije. Na strateške izbore Crne Gore utjecala je njezina predanost stabilnosti, želja za europskom integracijom i potreba za uravnoteženjem povijesnih veza s izazovima stvaranja novoga nacionalnog identiteta. Smještena je u središnjem dijelu Sredozemlja, ima tristo kilometara dugu obalu na Jadranskom moru. Nalazi se na raskrižju prometnih puteva Europe i Azije, a izlaz na more joj omogućuje povezivanje sa sredozemnim i ostalim svjetskim morima, što znači da je povezana s mnogobrojnim svjetskim državama. Smatra se dijelom kolijevke kulture čovječanstva, jednim od prirodno najljepših dijelova Zemlje. Kada se analizira njezin geografski položaj, vidi se da se nalazi na terenu gdje su se u prošlosti nalazili brojni utjecaji i interesi velikih država kao što su Austrija, Rusija i Turska. Stupanj zainteresiranosti velikih sila za određivanje temeljnih odrednica razvoja ovoga dijela Europe je rezultirao iznimno složenim nacionalnim, kulturnim i sigurnosnim prilikama. Njihovi kontinuirani sukobi na ovim prostorima, kao i izravan utjecaj na vjersko opredjeljenje i svijest o nacionalnom i kulturnom identitetu i državnom uređenju, ostavili su dubok trag u regiji. Primjeri za razdoblje dominacije su dva velika carstva – Osmanlijsko i Habsburško. Oblici utjecaja na društvene prilike varirali su od najbrutalnijih osvajačkih pohoda do suptilnog načina kulturnog prijenosa i civilizacijskih dosega tadašnjih imperijalnih centara moći te se njihov ukupni učinak povećavao ovisno o trajanju njihove prisutnosti u zemljama ovog dijela Europe (Petrović, 2012).

Definirajući aspekt geopolitike Crne Gore bila je njezina težnja k euroatlantskim integracijama. Pristupanje Crne Gore NATO-u 2017. godine bio je značajan trenutak, učvršćujući njezinu predanost zajedničkoj sigurnosti i kooperativnoj obrani. Ovim potezom Crna Gora je pozicionirana kao ključni igrač na Zapadnom Balkanu, pridonoseći široj stabilnosti regije.

Euroatlantska putanja također se proteže na težnje Crne Gore da se pridruži Europskoj uniji. Proces pristupanja, iako složen i zahtjevan, naglašava predanost nacije demokratskim vrijednostima, vladavini prava i gospodarskom razvoju. Proces integracije u EU usklađen je sa širim geopolitičkim ciljem Crne Gore da se učvrsti unutar euroatlantske zajednice, potakne stabilnost i poboljša svoj globalni položaj (Doderović i dr., 2018).

Članstvo Crne Gore u NATO-u preoblikovalo je njenu državnu paradigmu sustavom kolektivne sigurnosti. Naime, Savez osigurava kolektivni sigurnosni kišobran, odvrća potencijalne prijetnje i jača regionalnu stabilnost. Strateška važnost crnogorske jadranske obale dodatno pojačava njezinu ulogu unutar NATO-a, pridonoseći pomorskim sposobnostima Saveza i jačajući geopolitički značaj nacije. No, sigurnosni problemi i dalje postoje. Crna Gora se, poput mnogih nacija, bori s evoluirajućom prirodom prijetnja, uključujući kibernetičko ratovanje, terorizam i hibridne taktike. Ovi geopolitički izazovi zahtijevaju od Crne Gore da prilagodi svoj sigurnosni aparat i blisko surađuje sa saveznicima u NATO-u kako bi odgovorili na zajedničke probleme. Predanost države Savezu naglašava njezino prepoznavanje međusobno povezane prirode suvremenih sigurnosnih izazova (Doderović i dr., 2018).

Crnogorski geopolitički priručnik proteže se izvan sigurnosnih i ekonomskih razmatranja i uključuje diplomaciju i meku moć⁴. Država se aktivno uključuje u diplomatske inicijative, iskorištavajući svoju poziciju za poticanje dijaloga, rješavanje sporova i promicanje regionalne suradnje. Geopolitički, diplomatski naponi Crne Gore omogućuju joj status posrednika i zagovornika stabilnosti na Zapadnom Balkanu. Meka moć, koja se manifestira kroz inicijative kulturne diplomacije, obrazovanja i javne diplomacije, poboljšava globalni imidž Crne Gore. Geopolitički gledano, projiciranje pozitivnog imidža doprinosi utjecaju nacije i potiče dobru volju među međunarodnim partnerima. Strateška uporaba meke moći nadopunjuje šire geopolitičke ciljeve Crne Gore, stvarajući puteve za suradnju i razumijevanje. Dok Crna Gora kroji svoj geopolitički kurs, budućnost nosi mješavinu izazova i prilika. Predanost nacije euroatlantskim integracijama, zajedno sa strateškim položajem i gospodarskim nastojanjima, čini je važnim akterom na Zapadnom Balkanu. Geopolitički gledano, uspjeh Crne Gore leži u njezinoj sposobnosti snalaženja u regionalnim složenostima, upravljanja povijesnim

⁴ Meka moć je mogućnost da se oblikuje preferencija drugih kroz privlačnost ili priziv. Jedna od važnih odlika meke moći je ta da nije prisilna; da je moć kroz meku moć kulture, političkih pogleda i vanjske politike. U zadnje vrijeme ovaj pojam se također koristio za one kampanje u kojima se utječe na društveno i javno mišljenje neke zemlje „zaobilaznim putevima“ i lobiranje preko jakih političkih i nepolitičkih udruga (Nye, 2020).

napetostima i prilagođavanja evoluirajućem sigurnosnom i gospodarskom okruženju (Doderović i dr., 2018).

Sadašnji proces pristupanja EU predstavlja i izazove, i izgleda za Crnu Goru. Država mora nastaviti svoju predanost reformama, rješavanju pitanja upravljanja, vladavine prava i korupcije. Geopolitički gledano, uspješno pristupanje EU dodatno bi učvrstilo mjesto Crne Gore u europskoj zajednici, pojačalo njezin utjecaj i doprinijelo stabilnosti regije. Zaključno, geopolitika Crne Gore odražava dinamičnu međuigru povijesti, strateških izbora i suvremenih izazova. Putovanje nacije od konstitutivnog dijela tri modifikacije Jugoslavije do neovisnog aktera na Zapadnom Balkanu naglašava njenu otpornost i prilagodljivost. Geopolitički gledano, putanja Crne Gore sastoji se od svladavanja složenosti, stvaranja strateških saveza i doprinosa stabilnosti i prosperitetu šire regije (Doderović i dr., 2018).

Dok nacija nastavlja oblikovati svoj geopolitički identitet, lekcije naučene s njezina povijesnog putovanja nedvojbeno će voditi i odrediti njezinu trasu prema političkoj i vanjskopolitičkoj budućnosti definiranoj stabilnošću, suradnjom i trajnim globalnim značajem.

5. CRNA GORA I NATO

NATO je imao višestruke interese za priključenje zemalja Zapadnog Balkana, pa tako i Crne Gore. Neki od interesa su: ojačati južno krilo NATO-a, stabilizirati regiju, djelovati prema Bliskom istoku i srednjoj Aziji, što bolje odgovoriti na krize, smanjiti utjecaj Rusije te osigurati izlaz na Jadransko more članstvom Hrvatske, Albanije i Crne Gore (Vuletić, 2018).

Skupština Crne Gore je 3. srpnja 2006. godine usvojila *Deklaraciju o nezavisnosti Crne Gore* u kojoj je bio naznačeno članstvo u NATO-u kao strateški prioritet. S tim, glavni fokus prve vlade nezavisne Crne Gore bio je usmjeren prema europskim, ali i prema euroatlantskim integracijama i razvoju političkih i vojnih suradnji s NATO-om. Stoga, nije trebalo dugo da se započnu službeni odnosi s NATO-om, odnosno sama suradnja je započela kada je Crna Gora ponovno stekla svoju neovisnost. Crna Gora je očekivala biti pozvanom u NATO tijekom summita u Newportu u Walesu u rujnu 2014., ali to se nije dogodilo iz više razloga. NATO-ovi saveznici donijeli su takvu odluku prvenstveno zbog aktualne ukrajinske krize, ali i zbog mišljenja da Crna Gora treba nastaviti s primjenom uvjeta i standarda reformskog programa koji će je približiti članstvu u NATO-u. Najbitniji dijelovi ove reforme odnose se na ispunjavanje sljedećih četiriju pitanja: jačanje vladavine prava; suočavanje i borba protiv organiziranog kriminala; uravnoteženo financiranje sigurnosnog sektora; podrška javnosti crnogorskim težnjama za ulazak u NATO. Crna Gora postala je članica NATO-a 5. lipnja 2017. godine, postavši tako 29. članicom Sjeveroatlantskog saveza. Pristupanje Crne Gore NATO-u bio je značajan korak za državu, ali i za sam NATO. To je označilo nastavak procesa proširenja Saveza jer se novi članovi primaju temeljem njihove sposobnosti da doprinesu ciljevima i načelima organizacije. Ulaskom u NATO, Crna Gora je iskazala opredijeljenost za kolektivnu obranu i suradnju s drugim državama članicama u suočavanju sa zajedničkim sigurnosnim izazovima. NATO pruža okvir za zemlje članice za konzultacije i suradnju u obrambenim i sigurnosnim pitanjima te za zajednički odgovor na potencijalne prijetnje. Put Crne Gore k članstvu u NATO-u sastojao se od niza koraka i procjena. Država je iskazala interes za članstvo u NATO-u, a pristupni pregovori održani su prije formalnog članstva (Vuletić, 2018).

Proces pristupanja obično uključuje procjenu sposobnosti zemlje kandidata da pridonese ciljevima Saveza, kao i njezinu predanost demokratskim načelima, vladavini prava i obrambenim sposobnostima. Ulazak u NATO označava opredjeljenje Crne Gore za kolektivnu obranu. Načelo kolektivne obrane sadržano je u članku 5. NATO-ova ugovora koji normira da

se napad na jednu ili više članica NATO-a smatra napadom na sve članice, a svaka članica poduzet će mjere za obnovu i održavanje sigurnosti unutar samog Saveza. NATO pruža platformu za zemlje članice za savjetovanje i suradnju u obrambenim i sigurnosnim pitanjima. Olakšava zajedničke vojne vježbe, razmjenu obavještajnih podataka i koordinaciju u nizu sigurnosnih izazova. Članstvo u NATO-u Crnoj Gori donosi određene prednosti, uključujući povećanje sigurnosti, gospodarsku suradnju i mogućnost sudjelovanja u procesima donošenja odluka u Savezu. Od članica se također očekuje da doprinesu zajedničkim obrambenim naporima saveza, kako u smislu vojnih sposobnosti tako i finansijskih doprinosa (Vučković i dr., 2016).

Postoji nekoliko razloga zašto je Crnoj Gori bitno članstvo u NATO-u. Prvo, mogućnost kolektivne obrane, odnosno sam članak 5. NATO saveza. Za Crnu Goru, članstvo u NATO-u povećava njezinu sigurnost pružajući mogućnost kolektivne obrane. U slučaju sigurnosne prijetnje, Crna Gora može se osloniti na podršku ostalih članica NATO-a. Nadalje, članstvo u NATO-u doprinosi regionalnoj i međunarodnoj sigurnosti i stabilnosti. Budući da je dio većega sigurnosnog saveza, Crna Gora je u boljem položaju nositi se sa zajedničkim sigurnosnim izazovima, uključujući terorizam, kibernetičke prijetnje i regionalnu nestabilnost. Također, NATO olakšava vojnu suradnju i interoperabilnost među svojim državama članicama. Crna Gora ima koristi od sudjelovanja u zajedničkim vojnim vježbama, programima obuke i suradnje na obrambenim sposobnostima. Time se jača profesionalizam i učinkovitost crnogorskih oružanih snaga. Članstvo u NATO-u daje Crnoj Gori platformu za političku suradnju s drugim državama članicama. Omogućuje Crnoj Gori da se uključi u diplomatske razgovore, dijeli perspektive o međunarodnim pitanjima i doprinosi procesima donošenja odluka u Savezu. Gospodarska suradnja također se potiče kroz NATO jer države članice često surađuju na projektima obrambene industrije i razvoju tehnologije (Vučković i dr., 2016).

Ulazak u NATO često se doživljava kao korak prema daljnjoj integraciji u euroatlantske institucije. Za Crnu Goru članstvo u NATO-u više je usklađivanje sa zapadnim demokratskim vrijednostima, vladavinom prava i načelima dobrog upravljanja. NATO-ova kolektivna snaga služi kao sredstvo odvratanja od potencijalnih protivnika. Crna Gora, kao članica NATO-a, ima koristi od učinka Saveza koji može pomoći u sprječavanju agresije i održavanju regionalne stabilnosti. NATO je uključen u operacije upravljanja krizama, očuvanja mira i humanitarne pomoći. Članstvo Crne Gore omogućuje joj sudjelovanje u ovim aktivnostima, doprinoseći međunarodnim naporima za rješavanje kriza i sukoba (Vučković i dr., 2016).

Iako NATO pruža sigurnost i strateške prednosti, važno je napomenuti da je odluka o pristupanju Savezu suvereni izbor svake zemlje. Odluka Crne Gore da se pridruži NATO-u odražava njezinu predanost zajedničkim vrijednostima i želju da doprinese regionalnoj i globalnoj sigurnosti (Knežević, 2015). Proces pridruživanja Crne Gore NATO-u uključivao je nekoliko faza koje su podrazumijevale političke odluke, pregovore i domaće reforme. Slijedi nekoliko ključnih koraka u pristupanju Crne Gore NATO-u. Crna Gora je 2003. godine službeno izrazila interes za pridruživanje NATO-u. U to vrijeme zemlja se oporavljala od sukoba i kriza iz 1990-ih te prolazila kroz političke i ekonomske reforme. NATO je 2009. godine Crnoj Gori dodijelio status *Intenziviranog dijaloga*⁵, korak koji uključuje bliže političke i vojne konzultacije između zemlje kandidata i država članica NATO-a. Ova faza imala je za cilj pomoći Crnoj Gori da se pripremi za konačno članstvo (Vučković i dr., 2016).

Godine 2010. Crna Gora je pozvana da se pridruži NATO-ovom Akcijskom planu za članstvo (MAP). MAP je skup smjernica i ciljeva koje zemlja mora ispuniti kako bi se pripremila za članstvo u NATO-u, a uključuje političke, vojne, ekonomske i pravne kriterije. Crna Gora je službeno podnijela zahtjev za članstvo u NATO-u 14. prosinca 2015. godine. Zahtjev je pokrenuo temeljitu procjenu spremnosti Crne Gore za ispunjavanje NATO-ovih standarda i zahtjeva. U svibnju 2016. zemlje članice NATO-a potpisale su pristupni protokol s Crnom Gorom čime je utrt put da postane 29. članicom Saveza. Potpisivanje protokola bio je značajan politički korak u procesu pristupanja. Protokol o pristupanju morali su ratificirati parlamenti svih država članica NATO-a. Ovim procesom ratifikacije potvrđeno je političko opredjeljenje svake države članice da prihvati Crnu Goru kao članicu NATO-a. Crna Gora je poduzela razne domaće reforme kako bi uskladila svoje institucije, zakonodavstvo i praksu sa standardima NATO-a. Reforme su uključivale poboljšanja u područjima kao što su vladavina prava, obrambene sposobnosti i demokratsko upravljanje. Crna Gora je 5. lipnja 2017. godine i formalno postala članicom NATO-a. Zastava zemlje podignuta je u sjedištu NATO-a u Bruxellesu, označavajući završetak procesa pristupanja (Vučković i dr., 2016).

Pristupanje Crne Gore NATO-u viđeno je kao povijesni korak za zemlju i demonstracija njezine predanosti euroatlantskim integracijama. To je također označilo prvo proširenje NATO-a od 2009. godine, odnosno ulaska Hrvatske i Albanije u Savez. Proces pristupanja

⁵ Na službenim stranicama NATO-a piše da je NATO uveo *Intenzivirani dijalog* kao korak k članstvu u NATO-u. Ovaj status dodjeljuje se zemljama zainteresiranim za članstvo u NATO-u i koje su spremne raditi na reformama kako bi se uskladile s NATO-ovim standardima.

uključivao je blisku suradnju između Crne Gore i država članica NATO-a, kao i napore da se odgovori na različite izazove i ispuni kriterije Saveza (Knežević, 2015).

Proces pridruživanja Crne Gore NATO-u ima važne implikacije unutar regionalnog konteksta Zapadnog Balkana, područja povijesno obilježenog složenom geopolitičkom dinamikom i posljedicama jugoslavenskih ratova. Nekoliko je ključnih aspekata koje pritom treba razmotriti. Pristupanje Crne Gore NATO-u smatra se korakom k jačanju stabilnosti i sigurnosti na cijelom Zapadnom Balkanu. Regija je u prošlosti iskusila sukobe i političke preokrete, a članstvo Crne Gore u NATO-u doprinosi stabilnijem i sigurnijem okruženju. Težnje Crne Gore da se pridruži NATO-u dio su šireg trenda euroatlantskih integracija na Zapadnom Balkanu. Nekoliko zemalja u regiji, uključujući Sjevernu Makedoniju koja je to glede NATO-a realizirala 2020. te Bosnu i Hercegovinu koja ni dalje nije, izrazilo je želju da se pridruži i NATO-u i Europskoj uniji.

Uspjeh Crne Gore u ovom procesu daje primjer i utječe na ukupni smjer regionalne integracije. Prisutnost NATO-a u regiji služi kao sredstvo odvratanja od potencijalnih sukoba i daje sigurnost zemljama Zapadnog Balkana. Predanost Saveza kolektivnoj obrani, kako je navedeno u članku 5. NATO-ova ugovora, uvjerava zemlje članice i kandidate za članstvo da mogu računati na potporu Saveza u suočavanju s vanjskim prijetnjama. Put Crne Gore k članstvu u NATO-u podrazumijevao je rješavanje bilateralnih pitanja sa susjednim državama, posebice sa Srbijom. Rješavanje takvih pitanja ključan je aspekt regionalne stabilnosti i suradnje. Uspješno pristupanje Crne Gore NATO-u moglo bi utjecati na druge zemlje u regiji koje teže pridruživanju Savezu te može postaviti pozitivan presedan i potaknuti druge zemlje Zapadnog Balkana da nastave svoje napore prema euroatlantskim integracijama.

Članstvo u NATO-u potiče regionalnu suradnju u pitanjima sigurnosti i obrane. Sudjelovanje Crne Gore u zajedničkim vojnim vježbama i drugim naporima suradnje sa članicama NATO-a njeguje regionalna partnerstva i doprinosi razvoju zajedničkog sigurnosnog okvira. Euroatlantske integracije, uključujući članstvo u NATO-u, često se smatraju pretečom integracija u Europsku uniju. Zemlje Zapadnog Balkana te integrativne procese vide kao međusobno povezane, pri čemu članstvo u NATO-u utire put široj europskoj integraciji (Vuletić, 2018).

Zaključno, put Crne Gore u NATO nije značajan samo za vlastitu sigurnost, već ima i šire implikacije na stabilnost i integraciju Zapadnog Balkana. Proces pridonosi regionalnoj

suradnji, pomaže u rješavanju povijesnih napetosti i postavlja primjer za druge presotale zemlje u regiji koje teže pridruživanju Savezu kao svojevrsnom 'sigurnosnom kišobranu'.

6. CRNA GORA I EU

Crna Gora je dobila službeni status kandidata za članstvo u Europskoj uniji 17. prosinca 2010. godine. Ovo imenovanje prepoznaje predanost zemlje europskim vrijednostima i njezin napredak u provedbi političkih, gospodarskih i pravnih reformi (Dabrowski i Myachenkova, 2018). Pristupni pregovori između Crne Gore i EU-a službeno su otvoreni 29. lipnja 2012. godine. Sami pregovori uključuju rasprave o različitim poglavljima koja pokrivaju različita područja politike, kao što su vladavina prava, ljudska prava, pravda, sloboda i sigurnost. Crna Gora je uložila značajne napore da uskladi svoje politike i institucije sa standardima EU-a. To uključuje reforme u pravosuđu, javnoj upravi i borbi protiv korupcije i organiziranog kriminala. EU i Crna Gora također surađuju u gospodarskim pitanjima. Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju (SSP)⁶, koji je Crna Gora potpisala 2007. godine, a stupio na snagu 2010. godine, promovira gospodarsku i trgovinsku suradnju između Crne Gore i EU-a.

Crna Gora se suočila s izazovima u procesu pristupanja, uključujući zabrinutost oko vladavine prava, slobode medija i borbe protiv korupcije. Napredak u ovim područjima ključan je za napredak procesa pristupanja. Javno mnijenje u Crnoj Gori o članstvu u EU je različito. Iako općenito postoji podrška integraciji u EU, postoje i rasprave o tempu reforma i utjecaju pristupanja na zemlju. Crna Gora je aktivno uključena u inicijative regionalne suradnje na Zapadnom Balkanu, radeći s drugim zemljama u regiji na rješavanju zajedničkih izazova i promicanju stabilnosti (Gasmi i Prlja, 2022).

Neki od izazova s kojima se Crna Gora susrela (Gasmi i Prlja, 2022) su sljedeći:

1. *Vladavina prava i reforme pravosuđa*: EU je naglasila važnost uspostave snažnog i neovisnog pravosudnog sustava. Crna Gora se suočila s izazovima vezanima uz vladavinu prava, uključujući zabrinutost oko učinkovitosti pravosuđa, borbe protiv korupcije i zaštite ljudskih prava.
2. *Korupcija i organizirani kriminal*: Rješavanje problema korupcije i organiziranog kriminala značajan je uvjet za pristupanje EU. Crna Gora je morala provesti mjere za borbu protiv korupcije, poboljšati transparentnost i ojačati provedbu zakona kako bi ispunila standarde EU-a u ovim područjima.
3. *Sloboda medija*: Osiguravanje slobode medija i zaštita novinara ključni su elementi demokratskog upravljanja. Crna Gora se susrela s izazovima u vezi sa slobodom medija, uz

⁶ Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju (SSP) između Crne Gore i Europske unije je međunarodni ugovor kojim se uspostavlja pravni okvir za uzajamnu suradnju i približavanje europskim standardima. Sporazum je potpisan 15. listopada 2007. godine, a stupio je na snagu 1. svibnja 2010. godine (Službeni list Crne Gore, 2007).

zabrinutost oko neovisnosti medija i sigurnosti novinara.

4. *Ekonomске reforme*: Proces pristupanja EU uključuje usklađivanje ekonomskih politika i struktura sa standardima EU-a. Crna Gora je trebala provesti reforme kako bi poboljšala svoju gospodarsku konkurentnost, unaprijedila javnu upravu i osigurala stabilnost svog financijskog sustava.

5. *Reforma javne uprave*: Jačanje javne uprave ključno je za učinkovito upravljanje. Crna Gora se suočila s izazovima vezanima uz učinkovitost, transparentnost i profesionalnost svoje javne uprave.

6. *Nacionalni dijalog i socijalne reforme*: Važno je osigurati široku društvenu podršku pristupanju EU. Crna Gora se trebala uključiti u nacionalni dijalog i raditi na društvenim reformama kako bi odgovorila na različita mišljenja i zabrinutosti unutar svog stanovništva.

7. *Regionalna suradnja*: EU potiče zemlje Zapadnog Balkana, uključujući Crnu Goru, da se uključe u dobrosusjedske odnose i regionalnu suradnju. Rješavanje povijesnih i političkih pitanja sa susjednim zemljama doprinosi ukupnoj stabilnosti u regiji.

8. *Izgradnja kapaciteta*: Priprema institucija i civilnog društva za integraciju u EU zahtijeva značajnu izgradnju kapaciteta. Crna Gora je trebala poboljšati svoje administrativne sposobnosti za učinkovitu provedbu zakona i standarda EU-a.

Vrijedno je napomenuti da je napredak u rješavanju ovih izazova proces koji je u tijeku, a zemlje u procesu pristupanja često blisko surađuju s EU-om na rješavanju specifičnih problema. Osim toga, Unija povremeno ocjenjuje napredak svake zemlje kandidatkinje putem redovitih izvješća i ažuriranja (Gasmi i Prlja, 2022).

Javno mišljenje o pristupanju Crne Gore Europskoj uniji može varirati i pod utjecajem je niza čimbenika, uključujući politička, gospodarska i kulturološka razmatranja. Glede općih točaka koje mogu odražavati stavove javnosti (Gasmi i Prlja, 2022) ističu se:

a. *Podrška integraciji u EU*⁷: Općenito postoji podrška među određenim segmentima stanovništva u Crnoj Gori za integraciju u EU. Mnogi ljudi vide članstvo u EU kao priliku za gospodarski razvoj, veću političku stabilnost i pristup prednostima koje donosi članstvo u većoj ekonomskoj i političkoj zajednici.

b. *Perspektiva mladih*: Mlađe generacije u Crnoj Gori često izražavaju povoljnije stavove prema integraciji u EU. Oni to mogu vidjeti kao put prema poboljšanim mogućnostima

⁷ Prema istraživanju koje je provedeno u svibnju 2023. godine, 76 % građana Crne Gore bi podržalo ulazak u EU na referendumu. Predsjednik Crne Gore, Jakov Milatović, izjavio je u siječnju 2024. godine da se nada da će Crna Gora ući u EU do 2028. godine (CEDEM, 2023).

obrazovanja, izgledima za posao i priliku da se uključe u širu europsku zajednicu.

c. Ekonomska očekivanja: Neki članovi javnosti mogu vidjeti članstvo u EU kao način za poboljšanje gospodarskih uvjeta u Crnoj Gori. Očekuje se da će integracija u tržište EU donijeti veća ulaganja, trgovinske mogućnosti i ukupni gospodarski rast.

d. Zabrinutost oko suvereniteta: S druge strane, postoje pojedinci koji mogu izraziti zabrinutost zbog mogućeg gubitka nacionalnog suvereniteta koji dolazi s članstvom u EU. Neki su zabrinuti zbog utjecaja propisa i politika EU-a na sposobnost Crne Gore da samostalno donosi odluke.

e. Percepcija EU-a: Javno mišljenje može biti pod utjecajem percepcije samog EU-a. Pozitivni pogledi na EU kao promicatelja demokracije, ljudskih prava i gospodarskog razvoja mogu pridonijeti potpori pristupanju. Suprotno tome, negativne percepcije, poput zabrinutosti zbog birokracije ili skepticizma u pogledu prednosti integracije, mogu dovesti do protivljenja.

f. Politički čimbenici: Politički razvoj događaja i postupci vladinih dužnosnika također mogu oblikovati javno mnijenje. Ako vlada aktivno teži integraciji u EU i ako se smatra da napreduje u reformama, to može pridonijeti pozitivnom raspoloženju javnosti.

g. Regionalni i povijesni čimbenici: Povijesni i regionalni čimbenici mogu igrati ulogu u oblikovanju mišljenja. Pitanja povezana s regionalnom stabilnošću, povijesnim odnosima sa susjednim zemljama i ukupnim geopolitičkim kontekstom mogu utjecati na to kako ljudi gledaju na pristupanje EU.

Važno je naglasiti da je mišljenje javnosti različito te različiti individualci i manjine mogu imati drukčije percipirane perspektive po pitanju puta Crne Gore prema Europskoj uniji. Također, mišljenja se mogu mijenjati ovisno o političkim događanjima, ekonomskom stanju države, ali i o samom procesu pregovora (Gasmi i Prlja, 2022).

Odnos Crne Gore s Europskom unijom u regionalnom kontekstu Zapadnog Balkana značajan je i povezan sa širom geopolitičkom dinamikom. Ovdje su navedene ključne točke u vezi Crne Gore i EU-a u regionalnom kontekstu (Gasmi i Prlja, 2022).

A. Proširenje EU-a na Zapadni Balkan: Crna Gora je jedna od nekoliko zemalja Zapadnog Balkana koje teže pridruživanju EU. EU ima deklariranu politiku potpore integraciji Zapadnog Balkana, promatrajući je kao dio svoje predanosti stabilnosti, demokraciji i gospodarskom razvoju u regiji.

B. Proces stabilizacije i pridruživanja (SSP): Crna Gora je, zajedno s drugim zemljama Zapadnog Balkana, uključena u Proces stabilizacije i pridruživanja (SSP) koji predstavlja početni korak k pristupanju EU. Proces stabilizacije i pridruživanja

uključuje uspostavljanje bližih političkih i gospodarskih veza s EU-om kroz pregovore o Sporazumima o stabilizaciji i pridruživanju (SSP).

- C. *Regionalna suradnja*: EU potiče regionalnu suradnju među zemljama Zapadnog Balkana u rješavanju zajedničkih izazova i jačanju stabilnosti. Crna Gora sudjeluje u različitim regionalnim inicijativama koje imaju za cilj njegovanje dobrosusjedskih odnosa, gospodarske suradnje te rješavanje povijesnih i političkih pitanja.
- D. *Pristupanje susjednih zemalja*: Napredak Crne Gore u procesu pristupanja EU može imati implikacije na druge zemlje u regiji. Pozitivni pomaci mogu poslužiti kao primjer i ohrabrenje susjednim državama dok izazovi mogu istaknuti zajednička pitanja koja zahtijevaju pozornost.
- E. *Bilateralni odnosi sa susjedima*: Odnosi Crne Gore sa susjedima, uključujući Srbiju, Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu, Albaniju i Kosovo, igraju ključnu ulogu u regionalnom kontekstu. Rješavanje povijesnih i političkih pitanja sa susjednim zemljama često je ključni aspekt procesa integracije u EU.
- F. *Sigurnost i stabilnost*: EU vidi integraciju Zapadnog Balkana kao način promicanja sigurnosti i stabilnosti u regiji. Ovo je osobito važno u svjetlu povijesnih sukoba i napetosti koje karakteriziraju to područje.
- G. *Geopolitička dinamika*: Zapadni Balkan je regija u kojoj se presijecaju različiti geopolitički interesi. Osim utjecaja EU-a, drugi vanjski akteri, poput Rusije, Kine i Sjedinjenih Država, također igraju ulogu u regiji. Usklađivanje Crne Gore s EU-om odražava strateški izbor u pogledu njezine geopolitičke orijentacije.
- H. *Izazovi i prilike*: Izazovi, kao što su neriješena bilateralna pitanja, povijesne napetosti i ekonomske razlike, mogu utjecati na regionalnu suradnju i integraciju u EU. Rješavanje ovih izazova predstavlja priliku za poticanje veće stabilnosti i suradnje na zapadnom Balkanu.

Zaključno, odnos Crne Gore s EU-om dio je širih napora za jačanje stabilnosti, demokracije i gospodarskog razvoja na Zapadnom Balkanu kao desetljećima politički neuralgičnom dijelu europskog kontinenta. Regionalni kontekst je složen, s povijesnim, političkim i geopolitičkim čimbenicima koji utječu na dinamiku integracije u EU na cijelom tom području. Angažman EU-a u nastojanju za ostvarivanje članstva Crne Gore i njezinih susjeda odraz je zajedničkoga vanjskopolitičkog cilja izgradnje stabilne i prosperitetne regije (Gasmi i Prlja, 2022).

6.1. Izvješće Europske komisije o Crnoj Gori za 2023. godinu

Svake godine Europsko vijeće usvaja zaključke o proširenju i procesu stabilizacije i pridruživanja u kojima se razmatra napredak i postignuća zemalja Zapadnog Balkana na njihovu europskom putu. Što se tiče zaključaka Vijeća EU iz 2022. godine, vidljiv je napredak u odnosu s Crnom Gorom, a glavni pak prioritet za daljnji napredak jest ispunjavanje privremenih mjerila o vladavini prava. U tom kontekstu Vijeće je ujedno izjavilo da Crna Gora mora poduzeti važne i hitne reforme za ponovnu uspostavu funkcioniranja i vjerodostojnosti glavnih pravosudnih tijela te riješiti problem stagnacije u provedbi ključnih pravosudnih reformi. Vijeće je uz to potaknulo Crnu Goru da poveća napore u ključnim područjima kao što su sloboda izražavanja i medija te borba protiv korupcije i organiziranog kriminala. Također, izvješće Europske komisije iz 2023. godine donosi nekoliko zaključaka po raznim pitanjima i problematikama (Izvješće Europske komisije, 2023).

Analizirajući izvješće Europske komisije, vidljivo je da su 2023. godinu obilježili napetost i sukobi crnogorske vlasti i oporbe koji dovode do blokade političkog sustava. Političkom situacijom dominirala je *privremena vlada*⁸ koja nije imala povjerenje Parlamenta i – Parlament koji nije u stanju sastaviti jasnu i dosljednu većinu za provođenje reformi. Štoviše, bojkot velikog dijela Parlamenta utjecao je na njegov rad. Nije bilo efikasnoga političkog dijaloga i konkretnog angažmana političkih stranaka s ciljem jačanja odgovornosti i nadzora vlade. Postojao je nedostatak usmjerenja o pitanjima pristupanja EU-u, posebice nakon ostavke ministrice europskih poslova. U više navrata Vlada i/ili Parlament su tako odlučili ignorirati preporuke Europske komisije. S druge strane, održavali su se lokalni, predsjednički i parlamentarni izbori koje su pratili *Ured za demokratske institucije i ljudska prava* te *Organizacija za europsku sigurnost i suradnju* koji su izbore evaluirali kao mirne i konkurentne unatoč nekim proceduralnim nedostacima (Izvješće Europske komisije, 2023).

Mandat Odbora Parlamenta za sveobuhvatnu izbornu reformu istekao je u srpnju 2022. godine bez opipljivih rezultata. Zakonski okvir zahtijeva sveobuhvatnu reformu i usklađivanje izbornog zakonodavstva, glasovanja i prava kandidature, transparentnost, mehanizme rješavanja sporova i nadzor nad financiranjem kampanja i medija. Spomenuto, zajedno s drugim problemima, rezultiralo je da su ova pitanja ostala neriješena. Što se tiče upravljanja, Vlada je od tada obavljala svoje dužnosti kao privremena od kolovoza 2022. godine i s

⁸ Privremena vlada u Crnoj Gori je bila formirana nakon parlamentarnih izbora 2020. godine kada je Demokratska partija socijalista (DPS) izgubila vlast nakon 30 godina. Vladu su formirale tri koalicije: Za budućnost Crne Gore, Mir je naša nacija i Crno na bijelo. Vlada je bila na čelu s premijerom Zdravkom Krivokapićem, a mandat joj je trajao do 28. prosinca 2022. godine (Izvješće Europske komisije, 2023).

limitiranom odgovornošću zbog nesposobnosti političkih elita da formiraju novu Vladu ili da organiziraju odlazak na prijevremene izbore. U pozadini nejasnih pravila kojima se uređuju nadležnosti privremene izvršne vlasti, Vlada je nastavila s donošenjem važnih odluka te je smjenjivala i imenovala ključne dužnosnike. Ključne pozicije i dalje su popunjene s vršiteljima dužnosti (v.d.). Nedostatak ministarske koordinacije i dalje je razlog za zabrinutost. Sve u svemu, dostupnost informacija upravljanja i dalje je problem, a Vlada često pribjegava proceduralnoj mogućnosti donošenja odluka bez službenog održavanja sjednica Vlade (Izvješće Europske komisije, 2023). Prepoznaje se i promiče uloga civilnog društva. Međutim, treba postojati ustavni i institucijski okvir koji regulira suradnju između državnih institucija i civilnog društva. Političke osobe – čak i one na najvišoj razini – često su omalovažavale rad građana i društvenih organizacija, a zabilježeni su i pojedinačni slučajevi verbalnih okršaja. Također, Crna Gora je umjereno pripremljena u dijelu reforme javne uprave. Sve u svemu, postignut je limitiran pomak. Novi program reforme upravljanja javnim financijama bio je usvojen i započela je njezina provedba (Izvješće Europske komisije, 2023).

Što se tiče borbe s korupcijom, Crna Gora je dostigla neke razine pripreme za suočavanje s ovim problemom. Korupcija predstavlja veliki izazov Crnoj Gori jer se može pronaći u samoj državnoj strukturi. Crna Gora tek treba pokazati strog i nedvosmislen odgovor kaznenog pravosuđa na ovaj kritičan fenomen. Ograničeni napredak postignut je u sprječavanju korupcije. Rezultati Agencije za borbu protiv korupcije su kvantitativno poboljšani, ali njena neovisnost, kao i nepristranost još trebaju biti osigurane. Općenito, *Zakon o prevenciji korupcije* treba biti poboljšan (Izvješće Europske komisije, 2023).

U području temeljnih ljudskih prava, legislativni i institucijski okvir je uvelike usklađen te Crna Gora nastavlja u pozamašnoj mjeri ispunjavati svoje međunarodne obveze u vidu ljudskih prava. No, potrebni su dodatni naponi kako bi se ovaj okvir proveo, posebno treba poraditi na nediskriminaciji (Izvješće Europske komisije, 2023).

Crna Gora ima multikulturno i šaroliko medijsko okruženje te određenu razinu pripremljenosti u području slobode izražavanja. Općenito, postignut je ograničen napredak. Vlast je pružila brzu i učinkovitu reakciju tijela za provedbu zakona i institucija na nove slučajeve napada na novinare. Glede ekonomskih kriterija, Crna Gora je ostvarila također limitirani napredak i umjereno je spremna na razvoj funkcionalnoga tržišnog gospodarstva. Gospodarska ekspanzija nastavila je sa čvrstim ritmom u 2022. godini, uz podršku osobne potrošnje i snažnog rasta turizma (Izvješće Europske komisije, 2023).

Crna Gora je postigla svojevrstni korak prema naprijed i polovično je spremna nositi se s konkurencijom pritiska i tržišnih sila unutar EU-a. Obrazovni sustav suočava se s brojnim

izazovima što pokazuju i rezultati međunarodnih testova. Iako javno financiranje za istraživanje i razvoj ostaje skromno, postignut je određeni napredak u privlačenju privatnih investitora. Crna Gora je napredovala u statističkoj metodologiji i slanju podataka Eurostatu i strateškom okviru za financijski nadzor. Crna Gora bi se sada trebala usredotočiti, samtra Komisija, na usklađivanje svoje statistike s Europskim sustavom računa i jačanje proračunske inspekcije i menadžerske odgovornosti u javnoj upravi. Crna Gora je srednje pripremljena tj. ima dobar stupanj pripremljenosti u području javne nabave. Što se tiče dobrosusjedskih odnosa i regionalne suradnje, Crna Gora ostaje posvećena promicanju dobrih bilateralnih odnosa s drugim zemljama proširenja i susjedne države članice EU-a. Crna Gora je općenito aktivan sudionik regionalnih suradnji. Što se tiče sposobnosti Crne Gore da preuzme obveze članstva, odvijao se bitan rad na usklađivanju i pripremi za implementaciju pravne stečevine EU-a u mnogim područjima, iako puno sporijim tempom od očekivanog.

Klaster unutarnjeg tržišta ključan je za pripreme Crne Gore za ispunjavanje zahtjeva unutarnjeg tržišta EU-a i od velike je važnosti za moguće rane mjere integracije i razvoja zajedničkog regionalnog tržišta. Ostvaren je napredak na nadzoru, akreditaciji i standardizaciji tržišta. Prava intelektualnog vlasništva i usvajanje nove sveobuhvatne nacionalne strategije o intelektualnom vlasništvu, transparentnost državnih potpora, bankarstvo te zaštitu potrošača i zdravlja, također bilježe napredak. Po pitanju vanjskih odnosa, Crna Gora nastavlja potpuno usklađivati stajališta s EU-om i sa stajalištima vanjske i sigurnosne politike EU-a (ZVSP). Također, nastavlja provoditi mjere u okviru zajedničkoga regionalnog tržišta na temelju pravila EU-a, uključujući suradnju u okviru Sporazuma srednjoeuropske slobodne trgovine (CEFTA) i Vijeća za regionalnu suradnju (Izvješće Europske komisije, 2023).

7. CRNA GORA I RUSIJA

Odnos između Rusije i Crne Gore, kao povijesno slojevit, karakterizirala je mješavina suradnje, povijesnih veza, njihovih prekida te geopolitičkih složenosti. Povijesno gledano, Rusija i Crna Gora dijele vezu koja datira još iz 18. stoljeća.⁹ Crna Gora, kao mala slavenska pravoslavna kneževina, gledala je u Rusiju kao zaštitnicu u burnim vremenima Osmanlijskog Carstva. Ova povijesna veza dodatno je učvršćena tijekom Berlinskog kongresa 1878. godine kad je Rusija odigrala ključnu ulogu u priznavanju neovisnosti Crne Gore. Ruski utjecaj nastavio se i kroz 20. stoljeće, posebice u razdoblju Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Unatoč ideološkim razlikama – Crna Gora je bila socijalistička država unutar nesvrstane jugoslavenske federacije, a Rusija kao dio SSSR-a predvodnik istočnog bloka – povijesne veze su se održale. Raspadom Jugoslavije te zajednice sa Srbijom, Crna Gora je postala 2006. neovisna država te ju je i Rusija diplomatski priznala (Gardašević, 2018).

Međutim, dinamika između Rusije i Crne Gore doživjela je značajne promjene u 21. stoljeću, posebice zbog crnogorskih nastojanja za euroatlantskim integriranjem. Jedna od ključnih prekretnica bilo je pristupanje Crne Gore NATO-u 2017. godine, potez koji se Rusiji nije svidio. Moskva je izrazila snažne prigovore, gledajući na širenje NATO-a kao na zadiranje u ono što je smatrala svojom tradicionalnom sferom utjecaja. Iz crnogorske perspektive, odluka o pristupanju NATO-u temeljila se na težnji za regionalnom stabilnošću, sigurnošću i usklađivanjem vanjske politike s euroatlantskim vrijednostima. Unatoč tome, taj je potez zategao odnose s Rusijom, naglašavajući geopolitičke složenosti koje se pojavljuju kad nacije izaberu različite putove u međunarodnoj areni. Integracija Crne Gore u NATO označila je odstupanje njene vanjske politike od ruske. Dok je Moskva na NATO gledala kao na prijetnju svojim strateškim interesima, Crna Gora je na Savez gledala kao na jamca dugoročne sigurnosti i stabilnosti u regiji. To razilaženje naglasilo je izazove održavanja povijesnih veza uz postizanje neovisnih vanjskopolitičkih ciljeva. Zategnuti odnosi dodatno su ilustrirani navodnom umiješanošću ruskih obavještajnih službi u pokušaj državnog udara u Crnoj Gori 2016. godine u kontekstu provedbe ključnih parlamentarnih izbora. Crna Gora je optužila ruske operative da su planirali svrgnuti Vladu i spriječiti proces pristupanja NATO-u. Rusija je

⁹ Prvi ruski izaslanici su stigli u Crnu Goru još početkom 18. stoljeća, a mitropolit Danilo Petrović Njegoš je primljen u Petrogradu kod cara Petra Velikog. Tada je određena stalna novčana pomoć i politička zaštita Crnoj Gori (Marić, 2016).

zanimajala bilo kakvu umiješanost, ali je incident ostavio trajan utjecaj na diplomatske odnose, pridonoseći osjećaju nepovjerenja između dviju nacija (Gardašević, 2018).

Unatoč geopolitičkim razlikama, ekonomske veze odigrale su ulogu u održavanju odnosa između Rusije i Crne Gore. Zapažena su ruska ulaganja¹⁰ u Crnu Goru, posebice u sektorima turizma i nekretnina. Ruski turisti hrle na crnogorske plaže, značajno pridonoseći nacionalnoj turističkoj industriji. Osim toga, ruska ulaganja u infrastrukturne projekte, uključujući predloženu autocestu i planiranu željeznicu, izoštrila su pitanja o potencijalnom utjecaju koji bi ti projekti mogli imati. Energetska suradnja također je bila središnja točka. Crna Gora je povijesno ovisila o uvozu energije, a ruske energetske kompanije iskazale su interes za doprinos razvoju crnogorskoga energetskeg sektora. Rasprave o potencijalnom angažmanu ruskih tvrtki u izgradnji termoelektrane u Pljevljima dio su bilateralnog diskursa, ispreplićući gospodarske interese sa širim geopolitičkim razmatranjima. Crnogorska težnja ka euroatlantskim integracijama, posebno njeno pristupanje NATO-u, dio je šireg narativa na Zapadnom Balkanu. Regija je postala geopolitičko bojno polje na kojem različiti akteri, uključujući Rusiju i Europsku uniju, nastoje ostvariti utjecaj. Pridruživanje Crne Gore NATO-u usklađeno je sa širim euroatlantskim težnjama Zapadnog Balkana, ali također naglašava delikatnu ravnotežu, potrebnu za upravljanje odnosima s Rusijom. Ruske povijesne veze i kulturni utjecaj u regiji, zajedno s njezinim protivljenjem širenju NATO-a, čine Zapadni Balkan strateškom žarišnom točkom. Crna Gora, kao mala, ali geostrateški bitno smještena nacija, nalazi se na ovoj geopolitičkoj šahovskoj ploči, nastojeći održati konstruktivan odnos s Rusijom dok slijedi svoje euroatlantske ciljeve (Gardašević, 2018).

Druga dimenzija odnosa Rusije i Crne Gore je utjecaj medijskog i informacijskog hibridnog rata. Širenje dezinformacija i propagande postalo je sredstvo geopolitičkog natjecanja, a ni Crna Gora nije ostala imuna na takve taktike. Izvješća o navodnom ruskom uplitanju u crnogorske medije i pokušajima oblikovanja javnog mnijenja naglašavaju širi izazov informacijskog rata u suvremenoj geopolitici. Crna Gora je odgovorila jačanjem svoje otpornosti na dezinformacije, prepoznajući potrebu da zaštiti svoje demokratske procese i javni diskurs od vanjske manipulacije. Ovaj aspekt odnosa naglašava evoluirajuću prirodu geopolitičkog natjecanja, gdje se bojno polje proteže izvan tradicionalnih vojnih ili

¹⁰ Po zabilježenim podacima, najveći strani investitori su bili upravo Rusi. Najviše su ulagali u kupovinu nekretnina, poduzeća i banki. No, dinamika odnosa ruskih ulaganja u Crnu Goru je promjenjive prirode (Conley i Melino, 2019).

ekonomskih područja kako bi uključilo upravljanje informacijama i percepcijom (Conley i Melino, 2019).

Težnja Crne Gore za članstvom u EU dodaje još jedan sloj njezinom odnosu s Rusijom. Dok su euroatlantske težnje Crne Gore u skladu sa širim programom EU-a za Zapadni Balkan, sama EU održava složene odnose s Rusijom. Geopolitička šahovska ploča postaje sve zamršenija kako Crna Gora nastoji uskladiti svoju vanjsku politiku s euroatlantskom i europskom perspektivom. Proces integracije u EU zahtijeva od Crne Gore da se pridržava niza političkih, ekonomskih i društvenih reformi. Kako se Crna Gora usklađuje sa standardima EU, ona prolazi delikatnim putem između zapadnih institucija i povijesnih veza s Rusijom. Uloga EU-a na Zapadnom Balkanu, kao pokretača stabilnosti i demokratskog upravljanja, stvara okvir unutar kojeg Crna Gora nastoji uravnotežiti svoje odnose (Conley i Melino, 2019).

Gledajući unaprijed, budućnost rusko-crnogorskih odnosa vjerojatno će biti oblikovana širim geopolitičkim kontekstom na Zapadnom Balkanu i dinamikom koja se razvija između Rusije, NATO-a i EU-a. Izazov za Crnu Goru leži u održavanju nijansiranog pristupa koji štiti njezine nacionalne interese, promiče regionalnu stabilnost i upravlja složenošću geopolitičkog natjecanja. Gospodarske veze, posebice u području turizma i energetske suradnje, mogle bi i dalje igrati ulogu u održavanju odnosa. No, sjena geopolitičkih napetosti i različitih putanja vanjske politike mogla bi nastaviti dugotrajno utjecati. Rješavanje povijesnih sporova, upravljanje informacijskim ratom i sposobnost poticanja diplomatskih kanala za dijalog bit će ključni u određivanju putanje budućih odnosa (Savić, 2015).

Odnos Rusije i Crne Gore mozaik je povijesnih veza, geopolitičkih pomaka i suvremenih izazova. Različiti putovi kojima su dvije nacije krenule posljednjih godina, posebno s pristupanjem Crne Gore NATO-u, naglašavaju složenost održavanja tradicionalnih veza dok slijede neovisne vanjskopolitičke ciljeve. Gospodarski interesi, energetska suradnja i širi kontekst zapadnog Balkana dodaju slojeve odnosu. Ravnoteža Crne Gore između euroatlantskih integracija, pristupanja EU i održavanja veza s Rusijom odražava zamršeni ples malih nacija u globalnoj geopolitičkoj areni. Dok Crna Gora krči svoj put u 21. stoljeću, ona upravlja ne samo svojim nacionalnim interesima, već i širim tokovima regionalnih, pa i širih međunarodnih odnosa. Lekcije naučene iz povijesne veze s Rusijom, zajedno s imperativima modernoga državnog umijeća, oblikovat će buduću putanju Crne Gore dok nastoji uspostaviti delikatnu ravnotežu na geopolitičkoj pozornici (Gardašević, 2018).

8. ZAKLJUČAK

U složenom mozaike međunarodnih odnosa, put Crne Gore prema pristupanju NATO-u i EU ističe se kao značajna regionalna prekretnica. Kao mala 'zapadnobalkanska' nacija, integracija Crne Gore s ova dva stupa euroatlantske suradnje odražava ne samo njezine vlastite težnje, već nosi i šire implikacije na stabilnost i sigurnost Zapadnog Balkana.

Odluka Crne Gore da teži članstvu u NATO-u i EU bila je ukorijenjena u želji za političkom stabilnošću, ekonomskim razvojem i sigurnošću. Nakon višestapnoga, ratnog raspada bivše Jugoslavije, Zapadni Balkan je bio akterom sukoba koji su ostavili ožiljke na ovom dijelu europskog kontinenta. Crna Gora, koja je 2006. godine postala neovisnom državom, tražila je integraciju u euroatlantske institucije kao strateški imperativ za učvršćivanje svoje državnosti i osiguranje trajnog mira. Ulazak u NATO i EU postao je kamen temeljac vanjske politike Crne Gore, odražavajući predanost demokratskim vrijednostima, vladavini prava i kooperativnim sigurnosnim okvirima. Ova putanja izdvojila je Crnu Goru u regiji koja se bori s povijesnim problemima i etničkim složenostima. Perspektiva integracije poslužila je kao katalizator za domaće reforme, gurajući Crnu Goru prema političkim i institucionalnim promjenama koje se smatraju ključnima za usklađivanje s euroatlantskim standardima.

Put Crne Gore k NATO-u realiziran 2017. i Europskoj uniji koji i dalje traje, ima ogroman regionalni značaj. Zapadni Balkan, povijesno obilježen geopolitičkim turbulencijama i etničkim napetostima, bio je središnja točka međunarodnih napora za poticanje stabilnosti. Priča o relativnom uspjehu Crne Gore testiranom posljednje četiri godine promjenom vlasti i krizama Vlade, ipak predstavlja obrazac za druge zemlje u regiji koje teže pridruživanju euroatlantskim institucijama. Pokazuje da je put integracije dostupan, iako zahtjevan te da predanost reformama daje opipljive rezultate. Štoviše, pristupanje Crne Gore doprinosi konsolidaciji sigurnog i stabilnog Zapadnog Balkana. Učvršćivanjem u NATO-u, Crna Gora postaje dio okvira kolektivne sigurnosti, odvrćući potencijalne prijetnje i osiguravajući kooperativan pristup regionalnim izazovima. Time se povećava ukupna otpornost Zapadnog Balkana na vanjske pritiske i unutarnje nestabilnosti.

Put prema pristupanju NATO-u i EU nije bio bez izazova za Crnu Goru. Jedna od primarnih prepreka bila je potreba za sveobuhvatnim reformama u raznim sektorima. Vladavina prava, borba protiv korupcije i jačanje demokratskih institucija bile su središnje točke koje su zahtijevale stalne napore i političku volju. Iskustvo Crne Gore naglašava važnost rješavanja domaćih pitanja kao preduvjeta za uspješnu integraciju.

Nadalje, proces pristupanja otkrio je složenost upravljanja regionalnom dinamikom. Povijesne napetosti i neriješena pitanja među balkanskim nacijama mogli bi predstavljati prepreke naporima integracije. Iskustvo Crne Gore naglašava potrebu za diplomatskom finoćom i suradnjom s ciljem učinkovitog upravljanja regionalnim izazovima. Put prema euroatlantskim integracijama stoga zahtijeva ne samo unutarnje reforme koje su imperativ, već i predanost njegovanju pozitivnih odnosa sa susjednim zemljama.

Integracija Crne Gore u NATO i EU otvara puteve za unapređenje regionalne suradnje. Kao članica ovih institucija, Crna Gora može igrati konstruktivnu ulogu u promicanju dijaloga i suradnje među državama Zapadnog Balkana. Zajednička predanost euroatlantskim vrijednostima pruža zajedničku osnovu za rješavanje zajedničkih izazova, kao što su gospodarski razvoj, infrastrukturni projekti i pitanja okoliša. Štoviše, pristupanje Crne Gore postavlja presedan za rješavanje sporova kroz dijalog i pregovore. Naglasak na mirnom rješavanju sukoba i poštivanju međunarodnih normi uspostavlja okvir koji će druge nacije u regiji slijediti. Uspjeh pristupanja Crne Gore može poslužiti kao nadahnuće regionalnim akterima da daju prednost suradnji nad povijesnim problemima, doprinoseći stabilnijoj i prosperitetnijoj jugoistočnoj Europi.

Zaključno, put Crne Gore k pristupanju NATO-u i EU dokaz je transformacijske moći strateške vizije, političke volje i održivih reformi. Kao mala nacija na Zapadnom Balkanu, Crna Gora je iskušavala mnogobrojne povijesne izazove i uspješno se prilagođavala poziciji aktera stabilnosti i suradnje. Regionalne implikacije integracije Crne Gore u euroatlantske institucije protežu se izvan njenih granica, nudeći model drugim nacijama u regiji. Međutim, putovanje je daleko od kraja. Crna Gora mora nastaviti svoju predanost demokratskim vrijednostima, vladavini prava i regionalnoj suradnji kako bi u potpunosti ostvarila prednosti članstva u NATO-u i EU. Izazovi s kojima se Crna Gora suočava naglašavaju delikatnu ravnotežu potrebnu između unutarnjih reformi i upravljanja složenom regionalnom dinamikom. Dok Crna Gora zauzima svoje mjesto u euroatlantskoj zajednici, zemlja ima priliku doprinijeti stabilnosti i prosperitetu Zapadnog Balkana. Iskorištavanjem svog iskustva, poticanjem regionalne suradnje i rješavanjem preostalih izazova, Crna Gora može biti katalizatorom pozitivnih promjena u jugoistočnoj Europi, pokazujući da je put k euroatlantskim integracijama ne samo ostvariv, već i transformacijskog karaktera za cijelu regiju.

Kao odgovor na postavljenu hipotezu, Crna Gora ima mogućnost ući u Europsku uniju individualno što bi mogao biti prvi slučaj nakon ulaska Hrvatske u Europsku uniju 2013.

godine. Ako se pogleda primjera samostalnih ulaska država u EU (Hrvatska 2013. i Grčka 1981., obje države s jugoistoka Europe) usprkos svim komplikacijama na njihovom putu, one su primljene u članstvo samostalno, i to izvan pregovaračkih paketa. Stoga, to je pokazatelj da EU može individualno procjenjivati svoje kandidatkinje te, naposljetku, primiti u članstvo temeljem njihovih vlastitih zasluga.

Kao što je interpretirano kroz rad, Crna Gora ima određene benefite za Europsku uniju i može se samostalno procjenjivati, a ne kroz prizmu paketa koji uključuje i druge zapadnobalkanske i istočnoeuropske državama. Od svih zemalja Zapadnog Balkana koje čekaju članstvo u EU, Crna Gora je postigla najveći napredak u pregovorima. Za razliku od Srbije i Kosova, ona nema otvorenih političkih pitanja sa susjedima i s nešto više od 600.000 stanovnika dovoljno je mala da ju Unija lako apsorbira.

SAŽETAK

Premda brojem stanovnika najmanja država Zapadnog Balkana te jedna od najmanjih na europskom kontinentu, Crna Gora prema svom geostrateškom i geopolitičkom položaju predstavlja važan subjekt međunarodnih odnosa, ne samo u regionalnom kontekstu. Kao sredozemna zemlja koja graniči s Hrvatskom, Bosnom i Hercegovinom, Srbijom, Kosovom i Albanijom, Crna Gora je važan partner inozemnim akterima te je i sama akter koji može dati prevlast određenoj politici i njezinim nositeljima. Stoga ne čudi da se i unutar Crne Gore i izvan nje analiziraju procesi njezina pridruživanja NATO-u koje je ostvareno 2017. te aktualni proces pridruživanja Europskoj uniji koji je čak i u nazivu nove crnogorske vladajuće političke stranke Pokret Evropa sad! Nakon 2006. godine kad je na referendumu obnovila svoju državnu neovisnost, Crna Gora u kontinuitetu pokazuje jasan vanjskopolitički smjer priključivanja ključnim euroatlantskim integracijama neovisno o recentnim političkim promjenama pa i unutarpolitičkim krizama. Također, dio crnogorske vanjskopolitičke strategije je i aktivno sudjelovanje u regionalnim inicijativama. Pritom svakako treba naglasiti korelaciju između interesa same Crne Gore i njezinih političkih aktera, što na vlasti, što u oporbi i – integraciju kojoj teži, posebice u regionalnom kontekstu koji je određen i dalje posljedicama ratnog raspada bivše Jugoslavije, krizama u pojedinim državama u okruženju te njihovim međusobnim odnosima. Napokon, za crnogorski vanjskopolitički položaj zainteresirane su i velike svjetske sile od europskih država i SAD-a do Ruske Federacije i NR Kine. Cilj ovog rada koji se temelji na studiji slučaja jest analizirati i interpretirati složenost vanjskopolitičkog položaja Crne Gore, njezinu posebnost unutar regije Zapadnog Balkana te pridruživanje NATO- u i Europskoj uniji kao primarni vanjskopolitički cilj trajnije stabilizacije unutarnjih i vanjskih prilika kada je posrijedi Crna Gora, poglavito u svjetlu obnove njezine državnosti, ali i propitivanja crnogorskih odnosa sa susjedima poput Srbije i Kosova te ključnih svjetskih sila.

Ključne riječi: Crna Gora, Europska unija, NATO, regionalni kontekst, Rusija

ABSTRACT

Although the smallest country in the Western Balkans in terms of population and one of the smallest on the European continent, due to its geostrategic and geopolitical position, Montenegro represents an important subject of international relations, not only in the regional context. As a Mediterranean country bordering Croatia, Bosnia and Herzegovina, Serbia, Kosovo and Albania, Montenegro is an important partner to foreign actors and is itself an actor that can give dominance to a certain policy and its holders. Therefore, it is not surprising that the processes of its accession to NATO, which was achieved in 2017, and the current process of joining the European Union, which is even in the name of the new Montenegrin ruling political party, Movement of Europe now, are being analyzed both inside and outside of Montenegro. After 2006, when it renewed its state independence in a referendum, Montenegro continuously shows a clear foreign policy direction of including key Euro-Atlantic integrations, regardless of recent political changes and internal political crises. It is also part of the Montenegrin foreign policy strategy and actively participates in regional initiatives. At the same time, the correlation between the interests of Montenegro itself and its political actors, both in power and in the opposition, and the integration it strives for, especially in the regional context, which is still determined by the consequences of the war breakup of the former Yugoslavia, crises in certain countries in the surrounding area, should be emphasized. in their mutual relations. Finally, major world powers, from European countries and the USA to the Russian Federation and the People's Republic of China, are interested in Montenegro's foreign policy position. The aim of this work, which is based on a case study, is to analyze and interpret the complexity of Montenegro's foreign policy position, its uniqueness within the Western Balkans region, and joining NATO and the European Union as the primary foreign policy goal of a more permanent stabilization of internal and external conditions when Montenegro is in the middle, especially in the light of the restoration of its statehood, but also of questioning Montenegrin relations with neighbors such as Serbia and Kosovo and key world powers.

Keywords: Montenegro, European Union, NATO, regional context, Russia

LITERATURA

Knjige i članci

Aroldi, P. (2020). „Montenegro's NATO Membership: From the Regional to the Global Dimension.“ *Rivista Italiana di Politiche Pubbliche*, 15(2), 301-322.

Baćan, Danijel (2021). Kritički osvrt na pojam Zapadni Balkan kroz percepciju studenata geografije. *Geografski horizont* 67(2): 37–49.

Balazs B. A. (2022). *The Europeanization of Montenegro. A Western Balkan Country and its Neighbourhood in Europe and the Global World*. Nomos Verlagsgesellschaft, Baden, Germany.

Baldwin, R. (1997). The Causes of Regionalism. *The World Economy*, 20(7), 865-888.

Bilalli, Mersel (2019). European Union foreign policy. *Justicia – International Journal of Legal Sciences* 7(11): 135–141. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=954029>.

Bieber, F. (2018). Crna Gora: između demokratije i autoritarizma. U Bieber, F. (ur.), *Osporeni poredak Europe: Europska unija, Zapadni Balkan i Rusija*.

Bieber, F. i Tzifakis N. (2020.) *The Western Balkans in the World: Linkages and Relations with Non-Western Countries*. New York, Routledge.

Blagojević J. (2014.) *Analiza vanjske politike: Crna Gora i arapske zemlje*. Pregledni rad. Fakultet političkih nauka Sveučilišta Crne Gore, Podgorica.

Braun, V., i Clarke, V. (2006). „Using thematic analysis in psychology.“ *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101.

Brownlee, J. (2012). *The Arab Spring: The Politics of Transformation in North Africa and the Middle East*. Oxford University Press.

Charmaz, K. (2014). *Constructing Grounded Theory*. Sage Publications.

Cingel J. () *Montenegro on the Why to NATO*. Policy paper. GLOBSEC Policy Institute.

Conley A. H. i Melino M. (2019.) *Russian Malign Influence in Montenegro The Weaponization and Exploitation of History, Religion, and Economics*. CSIS BRIEFS.

Dabrowski, M. i Myachenkova, Y. (2018) .*The Western Balkans on the road to the European Union*, Bruegel Policy Contribution, No. 2018/04, Bruegel, Brussels.

Dahl, R. A. (1971). *Polyarchy: Participation and Opposition*. Yale University Press.

Denzin, N. K. i Lincoln, Y. S. (2018). Sage Handbook of Qualitative Research. Sage Publikacije.

DiMaggio, P. J., i Powell, W. W. (1983). The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields. *American Sociological Review*, 48(2), 147-160.

Doderović M. i Premović M. (2018.) Montenegro in the geopolitical context of the Balkans. *Journal of Ottoman Legacy Studies (JOLS)*, Volume 5, Issue 11, March 2018, pp. 183-192.

Džankić, Jelena i dr. (2019). The Europeanisation of the Western Balkans. A failure of EU conditionality? London: Palgrave MacMillan.

Đukanović D. (2018.) Kontinuitet Vanjske politike Crne Gore od 1997. godine: uspjesi i izazovi. Rad u okviru projekta. Fakultet političkih nauka, Beograd.

Đukanović D.(2019.) Spoljnopolitičko pozicioniranje Crne Gore nakon obnove nezavisnosti 2006.godine. Fakultet političkih nauka, Beograd.

Đurović G. i Lajh D. (2020.) Relationship with the European Union: Slovenia and Montenegro Compared. *Sciend. Politics in Central Europe*.

Eisenhardt, K. M. Building Theories from Case Study Research. *The Academy of Management Review* 14, no. 4 (1989): 532–50. <https://doi.org/10.2307/258557>.

Finnemore M. i Sikkink K. (1998.) International Norm Dynamics and Political Change. Članak. *International organization*, vol 52.

Gardašević I. (2018.) Russia and Montenegro: How and Why a Centuries Old Relationship Ruptured. *Connections QJ* 17, no. 1 (2018): 61-75 <https://doi.org/10.11610/Connections.17.1.04>.

Gasmi G. i Prlja D.(2022.) Accession of Montenegro to the European Union- relevant aspects.

Haas, E. B. (1964.) *Beyond the Nation-State: Functionalism and International Organization* Stanford: Stanford University Press

Hall, P. A., i Taylor, R. C. (1996). Political Science and the Three New Institutionalisms. *Political Studies*, 44(5), 936-957.

Hampson, F. O. (1996). *Nurturing Peace: Why Peace Settlements Succeed or Fail*. US Institute of Peace Press.

Headly J.(2008.) *Russia and the Balkans: Foreign Policy from Yeltsin to Putin*. Hurst Publishers: London.

Hooghe, L., & Marks, G. (2001). *Multi-level Governance and European Integration*. Rowman & Littlefield.

Huntington, S. P. (1991). *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. University of Oklahoma Press.

Jakešević, Ružica i dr. (2017). Croatian Policy towards the NATO Enlargement to the Western Balkans. *Security Dialogues* 8(1-2): 577–594. <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=925561>.

Jović, Dejan (2016). Konstruktivističke teorije međunarodnih odnosa. U: Jović, Dejan (ur.) *Konstruktivizam u teorijama međunarodnih odnosa i praksi oblikovanja vanjskih politika* (str. 7–36). Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.

Jožanc, Nikolina (2015). Studija slučaja u komparativnoj politici. *Politička misao* 52(3): 35–58. <https://hrcak.srce.hr/154647>.

Katnić M. i Bošković B. (2019.) *The competitiveness of small European countries: A focus on Montenegro*. Islands and Small States Institute, University of Malta, Malta.

Knežević S. (2015). Montenegro and NATO-Challenges and Perspectives. Članak. Filozofski fakultet, Sveučilište „sv. Kiril i Metodij“, Sjeverna Makedonija.

March, J. G., & Olsen, J. P. (1984). The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life. *American Political Science Review*, 78(3), 734-749.

Marić, D. (2016.). Jezik i religija kao temelj crnogorskog nacionalnog identiteta. Pregledni članak.

McFaul, M. (2002). Democracy Promotion as a World Value. *The Washington Quarterly*, 25(1), 147-163.

Milardović A. (2000.) *Zapadni Balkan, Pan Liber, Osijek - Zagreb – Split*.

Huberman, A. M., Miles, M. B. (1994). Data management and analysis methods, in *Handbook of qualitative research*, Denzin, Norman K.

- Milić, B. (2017). Euroatlantske integracije Crne Gore i javno mnijenje: Utjecaj identiteta i percepcije prijateljstva. *Istočnoeuropska politika*, 33(2), 230-247.
- Nakić M. (2013.). *Europska unija i Zapadni Balkan Između želja i realnosti*. Pregledni znanstveni članak. Centar za međunarodne studije.
- North, D. C. (1990). *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*. Cambridge University Press.
- Nye, J.S. (2020.). Soft power: the evolution of a concept. Članak u *Journal of political power*.
- O'Donnell, G., & Schmitter, P. C. (1986). *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*. Johns Hopkins University Press.
- Onuf G.N. (1989.). *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*. Columbia, SC; University of South Carolina Press.
- Orenstein, M. A. (2005). *Out of the Red: Building Capitalism and Democracy in Postcommunist Europe*. University of Michigan Press.
- Orlandić S. (2015.) Predetermined foreign policy- aligning national policies of the candidate countries with CFSP and CDSP: Case of Montenegro. Pregledni članak. Sveučilište u Ljubljani.
- Petrović D. (2014.) *Geopolitika Balkana*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd.
- Petrović, D. (2015). Pristupanje EU i institucionalne promjene: domaća i europska dinamika u Hrvatskoj i Crnoj Gori. *East European Politics and Societies*, 29(4), 813-831.
- Radulović M. i Jakšić B. (2016.) *Crna Gora u NATO – regionalne i globalne perspektive*. Evropski pokret u Crnoj Gori, Friedrich Ebert Stiftung, Podgorica.
- Reljić D. (2009.). *Rusija i Zapadni Balkan*. Njemački institut za međunarodne odnose i sigurnost u Berlinu.
- Roht-Arriaza, N. (2006). The Role of Transitional Justice in Periods of Political Transition. *Human Rights Quarterly*, 28(3), 593-617.
- Savić M.(2016.). *Ruska geopolitika i Balkan*. Magistarski rad. Fakultet političkih nauka, Podgorica.

Scott, W. R. (2001). *Institutions and Organizations: Ideas, Interests, and Identities*. Thousand Oaks. Sage.

Stake, R. E. (1995). *The Art of Case Study Research*. Thousand Oaks. Sage.

Stojić Mitrović, M., Ahmetašević N, Beznec B. i Kurnik A. (2020). *The Dark Sides of Europeanisation. Serbia, Bosnia and Herzegovina and the EUropean Border Regime*. Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung for Southeast Europe

Stone, D. (2004). Transfer Agents and Global Networks in the 'Transnationalization' of Policy. *Journal of European Public Policy*, 11(3), 545-566.

Tismaneanu, V. (1999). *Fantasies of Salvation: Democracy, Nationalism, and Myth in Post-Communist Europe*. Princeton University Press.

Vučković i Đorđević V. (2016.) Partnership for a Secure Future: Montenegrin Road to NATO from 2006 to 2015. Članak. *The Journal of Slavic Military Studies*.

Vujović, S. (2016). Crna Gora na putu u EU: vanjski utjecaji i domaći faktori. *Časopis za suvremene europske studije*, 24(4), 477-491

Vukićević B. (2017.) Foreign Relations of Post-Independence Montenegro: A Change of Direction. *Lithuanian Foreign Policy Review* vol. 36 (2017) DOI: 10.1515/lfpr-2017-0003.

Vuletić D. (2018.) NATO i Zapadni Balkan. Univerzitet odbrane u Beogradu. Institut za strategijska istraživanja.

Wendt A. (2009.) *Social Theory of International Relations*. Cambridge. University Press.

Yin, R. K. (2014.) *Case Study Research Design and Methods*. Thousand Oaks. Sage.

Internetske stranice

CEDEM istraživanja, [Istraživanje CEDEM-a: Rekordna podrška članstvu Crne Gore u EU-u \(aa.com.tr\)](https://www.cecem.com.tr) (posjećeno 5. siječnja 2024.).

Izvješće Europske komisije za Crnu Goru, 2023. godina, ([https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-](https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-11/SWD_2023_694%20Montenegro%20report.pdf)

[11/SWD_2023_694%20Montenegro%20report.pdf](https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-11/SWD_2023_694%20Montenegro%20report.pdf) (posjećeno 11. prosinca 2023.).

<https://www.state.gov/countries-areas/montenegro/> (posjećeno 15. listopada 2023.)

<https://www.europarl.europa.eu/factsheets/hr/sheet/168/zapadni-balkan> (posjećeno 10. studenog 2023.)

<https://www.govinfo.gov/content/pkg/CHRG-114shrg27080/html/CHRG-114shrg27080.htm> (posjećeno 1. prosinca 2023.)

[Naslovnica – Hrvatska enciklopedija](#) (posjećeno 5. siječnja 2024.)

[INFOGRAFIKA: Ko ulaže više u Crnu Goru, EU ili Rusija? \(slobodnaevropa.org\)](#) (posjećeno 5. siječnja 2024.)

[NATO news:NATO launches Intensified Dialogue - 24 June 2008](#) (posjećeno 5. siječnja 2024.)

[Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju Crne Gore EU \(www.gov.me\)](#) (posjećeno 5. siječnja 2024.)

https://www.eeas.europa.eu/delegations/montenegro/80-percent-citizens-support-montenegro%E2%80%99s-eu-membership_en?s=225, posjećeno 5. siječnja 2024.)